

СТРАТЕШКИ ПРАВЦИ РАЗВОЈА СРБИЈЕ У XXI ВЕКУ

ЕКОНОМИЈА

ЗАПОСЛЕНОСТ

И РАД У СРБИЈИ У XXI ВЕКУ

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА
ОДРЖАНОГ 4. И 5. XII 2017. У СРПСКОЈ АКАДЕМИЈИ НАУКА И УМЕТНОСТИ

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Фокус скупа „Економија: рад и запосленост у Србији у XXI веку“, а самим тим и радова у овом зборнику, није изабран случајно јер је управо у овим областима, не само у Србији, већ и у свету последњих деценија дошло до радикалних промена које су у току и које ће у наредним деценијама у потпуности изменити цивилизацијски амбијент. Ове промене резултат су убрзаног технолошког напретка али и глобалних кретања у којима традиционална схватања економије, културе, идентитета, државе, суверенитета у свим његовим видовима као да постају анахрона. Смисао ових промена често нисмо у стању у потпуности да разумемо, а још мање са поузданошћу да предвиђамо у ком правцу ће се оне одвијати. Стога су радови у овом зборнику покушај да се назначе кључне тачке у којима се наведене промене одигравају и да се да груба пројекција њиховог развоја у наредним деценијама како би се благовремено предузеле мере које би омогућиле Србији да им се прилагоди.

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC CONFERENCES

Book CLXXXVI

DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

Book 41

ECONOMY
EMPLOYMENT AND WORK IN SERBIA
IN THE 21st CENTURY

PROCEEDINGS FROM THE SCIENTIFIC CONFERENCE
HELD ON DECEMBER 4th and 5th, 2017

Accepted for publication at the 7th Session of the Department of Social Sciences,
held on September 25th, 2018, after being reviewed by academician
Kosta Čavoški and Dejan Popović

EDITOR

Corresponding Member

ALEKSANDAR KOSTIĆ

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXVI

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Књига 41

ЕКОНОМИЈА
ЗАПОСЛЕНОСТ И РАД У СРБИЈИ
У XXI ВЕКУ

ЗБОРНИК РАДОВА СА СИМПОЗИЈУМА
ОДРЖАНОГ 4. И 5. ДЕЦЕМБРА 2017. ГОДИНЕ

Прихваћено за објављивање на VII седници Одељења друштвених наука,
одржаној 25. септембра 2018. године, на основу реферата академика
Косте Чавошког и Дејана Поповића

УРЕДНИК

дописни члан

АЛЕКСАНДАР КОСТИЋ

БЕОГРАД 2018

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнез Михаилова 35

Лектор и коректор
Светлана Стојковић

Припрема за штампу
Досије студио, Београд

Тираж: 400 примерака

ISBN 978-86-7025-786-3

Штампа
Планета принт, Београд

САДРЖАЈ

- 9 | Реч уредника
- 11 | Реч Владимира С. Костића,
председника Српске академије наука и уметности
- 13 | Реч Славице Ђукић Дејановић,
министарке без портфеља у Влади Републике Србије задужене
за демографију и популациону политику
- 15 | Реч Бранислава Боричића,
декана Економског факултета Универзитета у Београду
- 17 | Михаил Арандаренко: *Изазови њржишића рада и
зайослености у Србији у XXI веку*
- 43 | Горан Пенев: *Демографски оквири неравноишеже на њржишићу
рада из дуорочне ѡерсиективне*
- 73 | Мирјана Рашевић, Славица Ђукић Дејановић: *Полићички
одјовор на демографске изазове*
- 93 | Шкорић и сарадници: *Персиективне развоја села
и ѡољойривреде у Србији до 2040. јодине*
- 143 | Дејан Б. Поповић: *Роботи и зайослености у четиврћој
индустријској револуцији*
- 155 | Горана Крстић: *Ефекти количине и квалитетћа рада
на блајосићање и неједнакости дохойка у Србији*
- 175 | Јелена Жарковић Ракић, Марко Владисављевић: *Неактивности
жена на њржишићу рада Србије: анализа узрока и ѡолићика
које би дойринеле расћу зайошљавања*
- 191 | Маја Јандрић, Драган Алексић: *Инстићиуције и ѡолићике
њржишића рада*
- 227 | Иван Николић, Јуриј Бајец, Љиљана Пејин Стокић:
Зайослености у свећилу бржеј економској развоја
- 253 | Драгана Марјановић: *Проблеми младих изван образовања
и зайослености*

- 273 | Марио Рељановић: Ајенције за привремено запошљавање: *прекарни рад или ефикасно држишће рада?*
- 293 | Милена Драгићевић Шешић, Рада Дрезгић: *Запошљавање и прекарни положај радника у креативном сектору – културни радници у трајању за самоодрживошћу*
- 321 | Зоран Стојиљковић: *Криза индустријских односа и (не)моћности ефективне дијалога*
- 343 | Слободан Цвејић: *Социјална предузећа у Србији*

РЕЧ УРЕДНИКА

Зборник који је пред нама садржи радове који су изложени на скупу под насловом „Економија: рад и запосленост у Србији у XXI веку“ који је одржан 4. и 5. децембра 2017. године у организацији Српске академије наука и уметности, Економског Факултета Универзитета у Београду и Комисије за демографију и популациона питања Владе Републике Србије. Поменути скуп део је циклуса под насловом „Стратешки правци развоја Србије у у XXI веку“ и до сада су, у организацији САНУ, одржани скупови посвећени образовању, науци и култури, а радови са ових скупова објављени су у посебним зборницима.

Четврти скуп у оквиру овог циклуса посвећен је економији, али је Програмском одбору било јасно да једним скупом није могуће обухватити овако широку област. Стога је одлучено да се скуп ограничи на један аспект економских проблема – проблеме рада и запослености у Србији у XXI веку.

Фокус на рад и запосленост није изабран случајно јер је управо у овим областима, не само у Србији, већ и у свету последњих деценија дошло до радикалних промена које су у току и које ће у наредним деценијама у потпуности изменити цивилизацијски амбијент. Ове промене су резултат убрзаног технолошког напретка али и глобалних кретања у којима традиционална схватања економије, културе, идентитета, државе, суверенитета у свим његовим видовима као да постају анахрона. Смисао ових промена често нисмо у стању у потпуности да разуме­мо, а још мање са поузданошћу да предвиђамо у ком правцу ће се оне одвијати.

Измењен цивилизацијски, а самим тим и економски амбијент који укључује рад и запошљавање подразумева и подразумеваће нес­танак великог броја досадашњих послова чију сврсисходност до сада нисмо доводили у питање и потребе за пословима од којих су неки већ у овом тренутку доминантни, док неке, који ће бити доминантни у наредним деценијама, тек назиремо у свом заметку. То, са друге стране, подразумева не само економско престојавање већ и радикалне промене образовног система који би обезбедио компетентност за послове будућности, али и отварање могућности за преквалификацију запослених на „традиционалним“ пословима.

Када је реч о Србији, наведени проблеми су израженији имајући у виду и демографски пад са суморним пројекцијама у наредним деценијама. Пошто су промене о којима је реч глобалне и нису ограничене само на Србију, један од кључних изазова са којима се суочавамо у не тако далекој будућности биће компатибилност и конкурентност у новом хоризонту послова. Престројавање у том правцу би требало да почне одмах, захватајући све сегменте друштва – од образовања и науке до правне регулативе.

У уводном раду Зборника под насловом „Изазови тржишта рада и запослености у Србији у XXI веку“ Михаила Арандаренка дата је шира слика проблема са којима се суочава запосленост и тржите рада у Србији.

Већи део Зборника посвећен је социјалним аспектима промена које су у току и које предстоје, а детаљније су размотрени у радовима Гордане Крстић, Јелене Жарковић Ракић и Марка Владисављевића, Драгане Марјановић, Марија Рељановића, Милене Драгићевић Шешић и Раде Дрезгић, Зорана Стојиљковића и Слободана Цвејића.

Демографским аспектима рада и запошљавања посвећени су радови Горана Пенева, Мирјане Рашевић и Славице Ђукић Дејановић, и академика Драгана Шкорића који је са групом аутора приложио рад под насловом „Перспективе развоја села и пољопривреде у Србији до 2040. године“.

Институционалним проблемима везаним за тржиште рада посвећен је рад Маје Јандрић и Драгана Алексића. У раду Ивана Николића, Јурија Бајеца и Љиљане Пејин Стокић анализира се сценарио економског развоја до 2040. године, са нагласком на овладавању неопходним вештинама које захтева дигитализација, али и комплекснија организација рада. Прилагођавању промена које предстоје посвећен је и рад Дејана Б. Поповића у коме је посебна пажња посвећена роботизацији која ће за последицу имати губитак посла великог броја радника који ће морати да се преквалификују за нове послове.

Радови садржни у овом Зборнику дају јаснију слику проблема запослености са којима се већ сада суочавамо, а који ће у времену које пред нама постати акутни. Иако не дају недвосмислене препоруке, њихов значај је у систематској идентификацији проблема запослености у Србији у садашњем времену и времену које нам предстоји.

Александар Костић

РЕЧ ВЛАДИМИРА С. КОСТИЋА,
ПРЕДСЕДНИКА СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ
НАУКА И УМЕТНОСТИ

Поштовани чланови Српске академије наука и уметности, поштована госпођо Ђукић-Дејановић, поштовани господине Боричићу, драги учесници, даме и господо.

Ја бих ово своје излагање и поздрављање могао да завршим једноставном реченицом да ми је веома драго, да ми је искрено задовољство што данас држимо овај скуп. Као што видите, пред нама су три зборника који су посвећени образовању, науци, и овај последњи посвећен култури који је управо изашао испод штампарске пресе. Данас у том реду одржавамо четврти скуп посвећен економији, тачније проблему запошљавања у XXI веку у Србији. Реч је, дакле, о покушају антиципације проблема са којима се сусрећемо и са којима ћемо се тек сусретати, са идејом да у овом низу ускоро осване и четврти зборник са овог сакупа.

О чему је заправо реч? Наиме, у оквиру Одбора за филозофију и друштвену теорију којим руководи професор Костић, започет је циклус под насловом „Стратешки правци развоја Србије у XXI веку“ који је замишљен као понављање петогодишњих целина у оквиру којих се једном годишње обрађује по једна тема из пет кључних области: образовања, науке, културе, економије (као ове године) и државног уређења. Циљ је да иза ових скупова остану писани трагови у виду зборника који су пред вама. Када се циклус заврши све почиње из почетка. Тако да ће, ако не ми, онда неки други људи у годинама пред нама имати прилике да виде како су у размацама од по пет година озбиљни и забринути људи у Србији видели сваку од ових пет кључних тема, шта се мењало, шта се побољшавало или нажалост погоршавало.

Данашњи четврти скуп с овим амбициозним науком карактерише неколико детаља. Ја ћу се задржати само на најважнијем. У претходном периоду Српска академија наука и уметности је покушала да у оквиру мреже научних и уметничких институција са којима делује и сарађује омогући простор слободне и неусловљене комуникације за разматрање актуелних проблема, суочавање наше средине са низом цивилизацијских дилема и оним што је неопходно за предвиђање

цивилизацијских токова и промена да нас оне не би изнова и изнова изненађивале. Јавности је промакло да је САНУ барем у делу тих активности, поред стручне критике, градила и оставила мостове кроз предлоге за превазилажење уочених проблема. Колико је у томе успела не бих сада о тужним темама.

Данашњи састанак има три организатора, и то је кључно. Поред САНУ, то је Комисија за демографију и популациона питања Владе Републике Србије (поздрављам госпођу Славицу Ђукић-Дејановић која руководи овим активностима) са којом САНУ има не само потписан уговор о сарадњи већ за сада, истина, само краћи списак претходно одржаних активности. Међутим, посебно тежиште свог задовољства ја бих ставио на могућности да поздравим трећег организатора овог скупа – Економски факултет Универзитета у Београду са којим САНУ има уговор о сарадњи. Значај сарадње са овом институцијом на овом месту и у ово време не треба образлагати. Налазим за сходно да нагласим да је ова сарадња за САНУ од изузетног значаја.

Да завршим. Овај простор, барем док будемо могли да га контролишемо, остаје отворен за слободно и критично сучељавање мишљења, научно сагледавање феномена прошлости и садашњости, и да будем мало песимистичан, евентуалне будућности. Подсећам, мото претходног скупа који је био посвећен култури био је „Неслагање без љутње“. Данашњи скуп још увек нема свој мото, али чини ми се би се он могао наћи у некој успешнијој парафрази реченице „Иза сваког става, пре свега, одговорност.“

Хвала вам.

РЕЧ СЛАВИЦЕ ЂУКИЋ ДЕЈАНОВИЋ,
МИНИСТАРКЕ БЕЗ ПОРТФЕЉА У ВЛАДИ РЕПУБЛИКЕ
СРБИЈЕ ЗАДУЖЕНЕ ЗА ДЕМОГРАФИЈУ
И ПОПУЛАЦИОНУ ПОЛИТИКУ

Уважени председниче Српске академије наука и уметности, господине Костићу, уважени председавајући, поштовани академици, даме и господо, колегинице и колеге.

У име једног од суорганизатора и по редоследу и по значају у овом моменту заиста трећег, имам задовољство да констатујем да демографија налази своје место у овим просторима у Српској академији наука, по други пут у периоду од десет месеци. Та тема је уско везана са нашом данашњом темом – запосленост и рад у Србији у XXI веку. Нисам неко ко воли цитате, али ћу поменути Цицерона који је говорио да рад крепи младост, весели старост, краси срећу, а несрећи пружа утеху. Овај садржај може бити близак беби-бум генерацији, људима рођеним између 1945. и 1946. године који ће 2021. већ изаћи из оне групе наших суграђана који припадају радно активном становништву. Демографски индикатори и рад се преплићу, условљавају једни друге, а лоши демографски индикатори, нажалост, говоре о чињеници да нас је све мање и за рађање и потенцијално за рад. У том смислу Влада Републике Србије оцењује да је пре доношења било каквих одлука заиста важно чути шта каже струка и да почне то и на делу да примењује као принцип свог рада. Колико успешно, показате време.

Чињеница је да се Влада Републике Србије Агендом 2030 одрживог развоја Уједињених нација, документом који је ратификован у Скупштини, определила да кроз циљ под бројем један смањи сиромаштво, да кроз циљ под бројем осам ове агенде убрза процес запошљавања и створи услове да што већи број људи живи од свог рада и да води рачуна о достојанству рада да кроз циљ под бројем шеснаест, између осталог, ради на инклузивном друштву које ће укључити све у рад према својим способностима. Све ово говори у прилог томе да су трендови данашњег и сутрашњег рада постали предмет ангажовања великог броја учесника Владе Републике Србије, који са различитих аспеката раде на овим темама. Време ће показати колико успешно.

Влади Републике Србије је част да сарадња са Српском академијом наука и уметности и Економским факултетом у Београду постаје реалност. У том смислу преносим поздраве чланова Владе и жељу да рад буде успешан.

Захваљујем.

ПЕРСПЕКТИВЕ РАЗВОЈА СЕЛА И ПОЉОПРИВРЕДЕ У СРБИЈИ ДО 2040. ГОДИНЕ

Шкорић, Д.¹, Кесеровић, З.², Илин Ж.³, Црнобарац, Ј.⁴, Кораћ, Н.⁵,
Ковачевић, Д.⁶, Ољача, С.⁷, Сивчев, Б.⁸, Лазаревић, Р., Митровић, М.,
Гулан, Б., Томић, Д.,⁹ Тимотић, У.¹⁰

Сажетак. Група аутора овог рада има намеру да прикаже садашње стање у селима и пољопривреди Србије. Српска села су у пропадању, чак у 86% њих смањује се број становника, а око 1.200 је у фази нестајања. Детаљно је приказан скуп проблема који су везани за село и пољопривреду. Демографски проблеми чине један од кључних проблема данашњег села и његовог лошег економског положаја. Уситњеност поседа и старачка домаћинства представљају препреку за бржи развој села и модерне пољопривреде. Подстиче се удруживање сељана у задруге и акционарска друштва. Подстицаји државе покренули су у селима веру у удруживање.

Највећи проблеми су у брдско-планинским регионима, где треба много тога учинити за оживљавање села. Идеја да се део државног земљишта додели за коришћење младим брачним паровима у регионима где је то могуће може покренути сеоски развој. Треба законским одредбама омогућити да се напуштене њиве, ливаде и пашњаци у брдско-планинским регионима уступе младим брачним паровима на коришћење. Треба омогућити да се активира производња традиционалних финалних производа. Оснивањем прерадних капацитета у оквиру напредних домаћинстава и задруга може се покренути развој села и запошљавање младих генерација. Сеоски туризам је битно развијати. Регионални пројекти, аграрни градићи, оснивање аграрног фонда дијаспоре, организовано коришћење геотермалних извора и други природни ресурси су велика шанса за опоравак и развој села и пољопривреде.

Други део рада детаљно разматра стање и перспективе код интензивних производњи као што су сточарство, воћарство, повртарство, виногради и квалитетна вина, органска производња и на крају ратарство као најмасовнија производња. Код интензивних производњи приказано је садашње стање, правци развоја, као и достигнућа у производњи која се очекују до 2040. године. Предвиђања су веома амбициозна и траже велика улагања. Она могу бити остварљива уз свеобухватну активност свих актера у

-
- 1 Академик Драган Шкорић, САНУ, Београд.
 - 2 Проф. др Зоран Кесеровић, Пољопривредни факултет, Нови Сад.
 - 3 Проф. др Жарко Илин, Пољопривредни факултет, Нови Сад.
 - 4 Проф. др Јован Црнобарац, Пољопривредни факултет, Нови Сад.
 - 5 Проф. др Нада Кораћ, Пољопривредни факултет, Нови Сад.
 - 6 Проф. др Душко Ковачевић, Пољопривредни факултет, Земун.
 - 7 Проф. др Снежана Ољача, Пољопривредни факултет, Земун.
 - 8 Проф. др Биљана Сивчев, Пољопривредни факултет, Земун.
 - 9 Чланови Академског одбора за село САНУ: проф. др Ратко Лазаревић, проф. др Милован Митровић, проф. др Данило Томић, публициста Бранислав Гулан.
 - 10 Урош Тимотић, дипл. маш. инж., директор Центра за развој иновативних технологија „ЦИТЕНС“ д.о.о., Нови Сад.

производњи, од месне заједнице, општина, округа, покрајина до Републике Србије. У реализацији амбициозних планова за развој села и пољопривреде, важно место треба да има банкарски систем кроз адекватно кредитирање.

У раду није разматран значај фондова ЕУ, а то ће бити учињено када Србија поста- не пуноправни члан Европске уније.

Кључне речи: село, пољопривреда, проблеми, развој, интензивне производње, прогрес

Село данас и сутра

Село је напуштено. Села су напустили сами сељани. Живот на селу заснивао се на раду на сопственом поседу. Управо поседници су напустили посед и потпуно га избацили из система ресурса за живот. Зато сада у Србији има преко 50.000 празних кућа и три пута још толико које су ван употребе. Већина бегунаца са села је сама тако доспела у тежи вид опстанка, радећи најчешће споредне послове по градовима, а тиме је друштво у целини оптерећено нерешивим проблемима развоја.

Наведимо само неке показатеље пропадања српског села: од 4.709 насеља, чак 1.200 је у фази нестајања (свако ово село има мање од 100 становника) (Картограм 1); чак у 86% села се смањује број становника; пошту нема 2.000 села; око 500 села нема асфалтни пут и везу са светом; у 2.700 села нема дечјих вртића; око 400 села нема асфалтни пут; 230 села нема основну школу; у 173 школе наставу похађа само по један ђак. Има још много тога што карактерише заосталост наших села. (Гулан, 2016)

Српско село је данас, после свега што је преживело, економски и у сваком другом погледу, постало много више зависно од државе него некадашње село, а у међувремену је увелико социјално девастирано. Као таквом, нашем селу данас недостаје више неопходних услова за развијање пољопривреде: правно и технички уређено земљиште, образована радна снага, већи сточни фонд, јефтинији капитал па, према томе, трајнији интерес и здравија мотивација младих људи да се баве пољопривредом и да остану да живе у селу. У том смислу су неопходне синхронизоване и темељне системске реформе, како на глобалном тако и на локалном (општинском и месном) нивоу друштвене организације села и пољопривреде.

Намеће се питање да ли је могуће у кратком временском периоду урадити значајне позитивне промене које би довеле до опоравка села и останка младих у њима. Одговор је: Не. Да видимо због чега. Па кренимо редом. Прво, власничка структура пољопривредних газдинстава је веома неповољна (Табела 1).

Картограм 1. Просторни распоред насеља у Србији с мање од 100 становника.

Извор: Пописни атлас 2011, стр. 15

Табела 1. Власничка структура пољопривредних газдинстава у Србији

Величина пољопривредних газдинстава (ha)	Број газдинстава
≤ 1	184.674
1,01 – 2	123.719
2,01 – 5	182.489
5,01 – 10	89.083
10,1 – 50	45.342
> 50	6.245

Извор: Попис пољопривреде 2012. године

Према резултатима Пописа пољопривреде, у Србији постоји 631.552 пољопривредна газдинства. Доминантно су заступљена пољопривредна газдинства са једним (и мање од једног) ha –184.674, са 1,01–2 ha –123.719 и са 2,01–5 ha –182.489. Да ли је могуће организовати робну производњу у тако малим газдинствима? Одговор је: Не! Овоме треба придодати податак да је просечна старост носилаца породичних пољопривредних газдинстава 59 година. Значи, у селима Србије доминантно су заступљена старачка домаћинства. Такође, на малим пољопривредним газдинствима постоји уситњеност, парцеле су најчешће мале и неподесне за обраду савршеном механизацијом.

Да би се зауставило гашење села, наша држава мора да промени став према селу и сељаштву. Држава мора да одговори на питања: Како је село потребно Србији? Којим ће средствима и трендом развијати и јачати село? Поред тога, треба донети закон о стимулацији развоја демографски угрожених подручја, нарочито када је реч о селима и локалним заједницама уз државну границу и у планинским областима. Држава би у овим угроженим подручјима требало да, не због тренутно тешке ситуације, већ због будућности, знатно више суфинансира програме развоја, првенствено оне радно активне.

Пољопривредни произвођач (фармер) данас, а посебно у наредним деценијама, мора да буде, пре свега, образован и послован човек. Он мора добро да познаје технологију производње, организацију пословања, квалитет добијених производа, здравствену исправност производа, економију производње и тржиште. Он мора да има приступ свим потребним информацијама да би сагледао целокупно стање на фарми и развој производње. Зато су нам потребни млади и они средњих година (до 45) образовани пољопривредни произвођачи, који ће бити конкурентни робни произвођачи са фармерима из ЕУ. Значи, образовању садашњих и будућих генерација пољопривредника треба посветити велику пажњу и тај процес треба бити перманентан.

Алтернативна и дугорочно перспективнија развојна стратегија нашег села и пољопривреде могућа је само у склопу темељних институционалних реформи у Србији, које би покренуле и одговарајуће реформе у аграру. То би била нова аграрна и социјална реформа, различита од свих досадашњих јер је више економска и модернизацијска него политичка. На тај начин би био креиран нови системски, институционално-правни оквир алтернативне аграрне политике у Србији без којег није могућ модеран и континуиран аграрни и рурални развој Србије нити њена интеграција у европске институције.

Да би се нове аграрне реформе и свеобухватне социјалне реформе могле реализовати, потребно је створити климу за рационално коришћење природних ресурса и активирање људских ресурса, уз потенцирање нове модерније друштвене организације. За реализацију тога неопходне су практичне мере које ће институционално припремити и истовремено спроводити: 1) техничко уређење обрадивог земљишта и добровољно укрупњавањеседа где је то могуће; 2) уређење водотокова уз проширење површина за наводњавање; 3) хоризонтално и вертикално организовање пољопривредника (у задруге, акционарска друштва, пословна удружења и друге видове удруживања).

Задруге и други облици удруживања на савременим принципима треба да омогуће да поред основне делатности (производња и промет) имају способност организовања и других делатности у сеоским подручјима (сеоски туризам, домаћа радиност, услуге поште и комуналних предузећа, организовање превоза сеоских ученика до школа, отварање обданишта, занатства, организовање културних и спортских активности и друго).

Акција коју је започео министар Милан Кркобабић (Министарство за регионални развој и рад јавних предузећа), заједно са Академијским одбором за село САНУ, Задружним савезом Србије и Задружним савезом Војводине, показала се веома успешном за формирање нових земљорадничких задруга.

Резултат активности у оквиру пројекта „500 задруга у 500 села Србије“, који је покренут 11. априла 2017. године, јесте 157 новоформираних задруга до 12. октобра. Додела бесповратно задругама до краја ове године двеста милиона динара и програм да се у наредне три године уложи у ову сврху двадесет пет милиона евра, промениће слику удруживања земљорадника у Србији. Пробуђена је свест код наших сељана за удруживањем, јер су схватили да само удружени могу напредовати. Као позитиван пример може се навести новоформирана задруга „**Западни Космај**“ у чији састав су самоиницијативно ушли да заједнички решавају своје проблеме сељани из четири села у општини Сопот, четири села у општини Аранђеловац и пет села у општини Лазаревац.

Значај удруживања објаснићемо на примеру малинара. Малина је постала наш бренд у извозу. Пошто малинари нису у потпуности удружени, они имају пуно проблема. Добро је познато да када дође берба малина настају велики проблеми око цене. Малинари траже од Владе Србије да се формира откупна цена, траже своје хладњаче, своје службе за откуп у граду. Уколико се удруже, много тога би се могло променити – од месне заједнице, општине, региона и коначно на нивоу Србије.

Удружени треба да имају своје хладњаче, откупна места, маркетинг службу, развојну институцију за избор сортимента, мрежу сортих огледа, производњу садног материјала, лабораторије за квалитет, службу за праћење технологије производње, представнике у главним земљама у које извозе свој производ, да би створили један квалитетан функционални систем. На држави остаје само да одређеним субвенцијама стимулише производњу. На овакав начин би се могли удружити сточари, воћари, повртари, ратари и други, и то је пут за будући развој.

У свему овоме треба да имају значајну улогу локалне самоуправе, као део државних служби задужених за сеоски развој.

Србија располаже великим површинама државне земље, чији један део треба наменити за доделу младим брачним паровима који желе да остану на селу. Да би се ово реализовало, потребно је законски регулисати и омогућити доделу земље на дугогодишње коришћење младим брачним паровима, рецимо од 20 до 50 ha по младом брачном пару. Сигурно је да је за обраду ових површина неопходна механизација. Зато поред доделе земље на коришћење, треба омогућити младим брачним паровима повољне дугорочне кредите за куповину механизације. Реализацијом ове замисли створили би се услови да се значајан број младих брачних парова одлучи за живот на селу. Ово је пре свега могуће реализовати у Војводини, где се располаже већим површинама државне земље.

У брдско-планинским регионима Србије, где је иначе ситуација најтежа, има пуно напуштених празних кућа, необрађених ораничних површина, ливада и пашњака. Било би пожељно законски регулисати судбину ових материјалних добара и омогућити њихову доделу младим брачним паровима који желе да остану на селу, уз доделу новчаних средстава од стране државе за стварање услова за формирање одрживог домаћинства у сеоским срединама. На овај начин један број младих брачних парова би остао на селу и увећао свој посед.

Шумски ресурси у Србији представљају значајан природни потенцијал за одрживи развој руралних подручја. Основу шумских ресурса чине генетички ресурси, који представљају варијабилност генетичке (ДНК) структуре на различитим нивоима: варијабилност између врста, варијабилност између популација унутар врсте и варијабилност између индивидуа унутар популације. Сви ови нивои варијабилности присутни су унутар шуме коју посматрамо као шумске ресурсе које човек користи за задовољавање својих потреба. У шуми се налазе различите врсте сировина које се могу користити у мери и на начин да се не угрози стабилност шумских екосистема. Дрво у различитим

стандардизованим облицима и димензијама (трупци за механичку прераду, дрво за целулозу, полуцелулозу, дрвене плоче, дрво за огрев итд.) најмасовнији је и економски најзначајнији сировински материјал који се добија из наших шума. Одређени део ове дрвне масе користи се као енергетски материјал, као дрво за производњу топлотне енергије – тзв. дрво за огрев. (Даниловић и сар., 2016)

На брдско-планинском подручју лоцирани су шумски екосистеми у оквиру којих је заступљена разноврсна дивља воћна флора, лековито и ароматично биље и гљиве. Плодове тих самониклих воћака не треба само брати и користити из природних популација, већ је потребно извршити доместификацију појединих воћних врста како би се асортиман гајених биљака обогатио биолошки изузетно вредним плодовима. Ту се пре свега мисли на: боровницу (*Vaccinium myrtullus*), шипурак (*Rosa sp.*), дрен (*Cornus mas*), црну зову (*Sambucus nigra*), јаребику (*Sorbus aucuparia*) и друге.

Органска производња лековитог и ароматичног биља у комбинацији са сакупљањем самониклог биља и шумских плодова може да буде значајан правац развоја за многа мала породична газдинства у брдско-планинским крајевима. (Ковачевић и сар., 2016)

Када је у питању удруживање сељана у задруге и друге облике удруживања, неопходно је да поред примарне производње формирају и своје прерађивачке капацитете, где ће производити традиционалне производе са ознаком географског порекла. Када је у питању сточарство, као финални производи надалеко су чувени традиционални производи од меса: ужичка (златиборска) говеђа пршута, сјенички суџук, пиротска пеглана кобасица, овчија стеља (пештерска, златарска, златиборска) и др. Када су у питању производи од млека, пажњу завређују веома квалитетни и цењени бели сиреви у саламури (сјенички, златарски, хомољски и др.), кајмак (златиборски, краљевачки и др.), качкаваљ (пиротски, старопланински, сврљишки, кривовирски), белмуж и др. (Иконић и сар., 2016)

Сврха подизања мини-сирара као породични бизнис јесте:

- остварење већих прихода и запошљавање сопствене радне снаге;
- остварење бољих финансијских резултата у односу на продају сировог млека;
- одржавање степена развоја млекарства;
- коришћење географског и климатског положаја одређеног региона;
- учешће у стратешком развоју прехранбене индустрије и млекарства у оквиру тога;

- очување традиционалног млекарства кроз мануфактурну производњу аутохтоних производа и
- због специфичних ситуација као што су елементарне непогоде, економске блокаде, паритети цена итд. (Тописаровић и Остојић, 2016)

Исти аутори истичу да се бактерије млечне киселине (БМК) вековима користе за производњу ферментисане гране. Оне насељавају различите еколошке нише и заузимају кључно место у производњи ферментисаних млечних производа. БМК доприносе нутритивној вредности производа и значајно утичу на сензорска својства производа услед синтезе аромагених материја. Тако свака врста БМК својом активношћу у појединим фазама производње и зрења сира доприноси препознатљивом укусу, мирису и структури производа. Поред тога, оне су произвођачи бактериоцина (антимикробни пептиди) и егзополисахарида (испољавају позитиван ефекат на имуни систем човека).

Традиционални финални производи који се добијају из биљне производње на породичним газдинствима су: кукурузно брашно, кисели купус, кисели краставци, сок од парадајза, суве шљиве, компот од брескве, џем од кајсија, слатко од вишања, ајвар и други.

Финализација производа биљног порекла на газдинствима поред наведених производа обухвата далеко шири потенцијал како с аспекта полазних пољопривредних производа тако и с аспекта добијених финалних производа. Велики проблем тренутно представља готово потпуно одсуство организоване понуде финализованих производа који се махом продају директно потрошачима као домаћи производи на бази успостављања односа поверења на линији потрошач–произвођач утемељеног у традицији производа. (Новаковић и сар., 2016)

Сви наведени финални производи који се добијају од плодова биљака и домаћих животиња, а и многи други, могу бити у функцији развоја породичних или задружних газдинстава и утицати на њихов економски положај.

Сеоски (еко-)туризам

Сеоски предели Србије простиру се на 80% њене територије и располажу: изузетно вредним природним лепотама, богатом културном баштином и изванредно вредним људским капиталом. То су основни темељи сеоског туризма у нашој земљи. Одлике наших руралних предела су да су то најсиромашнији предели у земљи, са високим степеном незапослености, предели деценијске депопулације и геронтолизације, у којима је пољопривреда изгубила централитет.

Сеоски туризам у Србији може променити овакву слику сеоских предела јер доноси ревитализацију сеоских предела: економску, социолошку, културолошку, просторну. Међутим, те промене ће бити споре или их неће бити уколико се локалне заједнице – општине и месне заједнице – не окрену свом ендегеном локалном развоју, са низом мера, иницијатива, акција, активности, којима ће активирати територијални капитал и помоћи сеоским домаћинствима и свима који се баве сеоским туризмом.

Сеоски туризам у Србији је поникао од иницијативе појединих домаћина, ентузијаста, који су у туристичко предузетништво ушли са неизвесношћу и великим ризиком и без подршке локалне заједнице. Познато је да на селективном туристичком тржишту опстају само најспособнији. Наши домаћини у сеоском туризму то знају из сопствене праксе и да би опстали, организовали су се у удружења домаћина, која су никла широм земље, опет самоиницијативно, на партнерској, непрофитној основи. Удружења домаћина су преузела претежно маркетиншку функцију, а менаџерска функција је и даље остала на домаћинима, који су и инвеститори, креатори, иноватори, администратори.

Сеоски туризам је најразвијенији у западној Србији. Иначе, рачуна се да се око 1.000 домаћинстава у Србији бави сеоским туризмом. Такође, и у овој делатности неопходно је удруживање од месне заједнице, општине, региона и Србије у један јединствен систем.

Препорука је општинама у Србији да сваке наредне године оспособе по једну породицу да се бави сеоским туризмом. Након двадесет година Србија би могла постати значајна у овој делатности и препознатљива у Европи и свету по понуди у области сеоског туризма и бити важан фактор у стварању девизног прилива новца.

Извори геотермалних вода

На основу досадашњих испитивања Србија располаже са преко 300 значајних извора геотермалних вода. Ови извори се налазе на различитим локацијама у Србији. Значајно је истаћи да се велики број геотермалних вода налази у брдско-планинским деловима Србије. Геотермалне воде се могу користити у различите намене у зависности од квалитета вода, њихових температура и капацитета. У развојној стратегији Србије геотермалне воде могу одиграти значајну улогу. Имамо један веома позитиван пример – Луковску бању, која је захваљујући ентузијазму једног малог али одважног тима људи постала значајан привредни субјект. У Луковској бањи и ближој околини нема незапослених

и млади остају у том крају. Ако бисмо одабрали 4 до 5 значајних извора у брдско-планинским регионима Србије на основу квалитета воде и капацитета и сваких пет година до 2040. направили по један нови бањско-туристички центар, ето прилике за нова радна места и економски развој. Наравно, овде треба одабрати професионалне тимове који ће се старати о пројекту од израде до завршне фазе будућег бањско-туристичког центра. Многи од тих извора могу послужити за друге намене, рецимо туристичке, за изградњу стакленика и пластеника за производњу поврћа и цвећа.

Регионални пројекти

Једно од могућих решења за развој брдско-планинских региона Србије је израда регионалних пројеката развоја. Рецимо да је на нивоу сваког округа уз помоћ Владе Србије, науке и струке, регионалних служби и локалних самоуправа потребно снимити природне ресурсе и људске потенцијале и утврдити које делатности развијати. Детаљни пројекти треба да се прикажу јавности на српском и енглеском језику и понуде потенцијалним инвеститорима. Сигурно је да би се за неке од њих нашли инвеститори. Шансу ће имати они пројекти који се заснивају на развоју сточарства и финалних произво да (месо, сиреви и други млечни производи). Резултат који би се могао очекивати је да сваке недеље крене чартер-лет обично на одређене земље инвеститора.

Аграрни градићи

Велики празни простори у брдско-планинским регионима представљају значајан проблем у демографском и безбедносном погледу. Једно од могућих решења је изградња у тим просторима нових насеља, рецимо са најмање 1.000 становника. Таква нова насеља требало би да имају сву потребну инфраструктуру, привредне објекте, школу, болницу, цркву, обданиште, развијену интензивну производњу (сточарство, воћарство, повртарство, прерађивачке капацитете и друго). Пожељно би било кренути са једним таквим пилот-пројектом ради оцене оправданости. Има у свету таквих решења, рецимо у Канади.

Живот у таквом аграрном градићу био би понуђен локалном становништву и младим брачним паровима из градова који би желели да у таквим условима живе. Мишљења смо да би се могли пронаћи финансијери за ову врсту пројеката. (Тимотић, 2017)

Аграрни фонд дијаспоре

Према неким проценама у дијаспори живи око четири милиона људи који су у различитим периодима напустили Србију и сада живе у другим земљама. Рецимо, ако би сваки од њих уложио по 500 долара у Аграрни фонд, то би била значајна средства за будући развој неразвијених делова Србије. За реализацију ове идеје потребно је доста активности саме дијаспоре, надлежних у Србији, патриота волонтера и велика активност средстава дијаспоре. Седиште Аграрног фонда дијаспоре не мора да буде у Србији „због неких предрасуда“, већ, рецимо, у Швајцарској. Аграрни фонд би имао своје органе (дирекцију, потребне службе и друго) искључиво из редова дијаспоре. Они би одобравали пројекте за инвестирање, пратили њихову реализацију и примену у пракси.

Имамо више позитивних примера у свету да је дијаспора одиграла значајну улогу у развоју своје земље. Наведимо само један позитиван пример – НР Кину, у којој је њихова дијаспора одиграла значајну улогу у покретању привредног развоја.

Сточарство

Сточарство у структури пољопривреде. У погледу заступљености сточарства у укупном аграру Србије, у односу на европске земље, оно знатно заостаје. Заостаје у погледу укупног друштвеног производа у пољопривреди, по броју грла на 100 хектара пољопривредног земљишта, количини производа по једном хектару пољопривредног земљишта, количини млека по једној музној крави итд.

Садашње стање гајених животиња по врстама показује да је укупно сточарство у просеку неорганизовано, уситњено и тржишно неоријентисано. Производња је углавном усмерена за потребе домаћинства, а мањи део (што остане) за тржиште. Највећи број газдинстава у укупном броју од 486.368 гаји живину – 413.792, а најмањи број газдинстава гаји овце – 154.972.

Највећи број грла и условних грла гаје газдинства региона Шумадије и западне Србије. Говеда гаје 46,6%, а овце 60% у укупном броју. Центар српског сточарства, кроз векове а и данас, био је и остао у региону Шумадије и западне Србије. Истовремено, ово је и наш највећи и водећи центар аутохтоних технологија у изради сирева у саламури, кајмака и преради меса. Такође, и укупан број газдинстава је највећи у овом региону. Од укупног броја газдинстава која гаје говеда (177.252), 96.336 или 54,3% припада овом региону.

Табела 2. Сточарство у структури пољопривредне производње

Година	Биљни производи	Сточарство	Укупно
2000.	53,2	46,8	100
2005.	62,0	38,0	100
2010.	70,0	30,0	100
2015.	70,0	30,0	100

Као што се види из података, наше сточарство апсолутно је екстензивно јер учествује само са 30% у укупној пољопривреди. Такође, процењена вредност (2010. и 2015. год.) реализованих сточних производа је свега 1.750 милиона долара, док је извоз ових сточних производа сведен на минимум (око четрдесет милиона долара).

Према попису пољопривреде Србије (2012. године), бројно стање по врстама животиња за земљу у целини и за регионе дато је у Табели 3.

Табела 3. Бројно стање по врстама животиња (грла)

Регион	Говеда	Свиње	Овце	Живина
Србија	908.102	3.407.708	1.736.490	26.711.000
Београд	53.204	671.702	78.974	1.220.001
Војводина	252.434	1.399.526	271.764	11.916.520
Шумадија и западна Србија	421.759	851.391	1.041.328	9.071.644
Јужна и источна Србија	188.685	654.748	318.465	4.257.278

Одрживи развој сточарства на фармама је најбржи и најсигурнији начин да села живе, да се развијају, а да се газдинства наслеђују и млади остану на селу. Ово је истовремено и најјефтинија државна инвестиција у развоју укупне привреде јер решава економски, еколошки, производни, социјални и безбедносни интерес за дужи период, за будуће генерације.

Српско сточарство у будућности не може да се посматра изоловано. Његов развој ће зависити од укупног развоја пољопривреде и села, окружења, нових техника и технологија које долазе, броја становника

на планети, глобализацији у свету и, разуме се, од наше организованости и спремности да своје потребе и изазове у савременом агроколошком развоју производње хране прихватимо и усавршавамо у интересу човека и природне средине.

Према томе, развој сточарства у будућности наше земље треба да пође од следећих претпоставки:

- коришћење природних, људских и агроколошких потенцијала и развијања савременог континуитета интегралног аграрног и руралног развоја;
- повећање обима, квалитета и здравствено исправних производа који ће трајно обезбеђивати националну прехранбену сигурност;
- повећање техничко-технолошког нивоа, продуктивности и конкурентности производње хране;
- очување земљишта, вода, шума, генетског потенцијала гајених биљака и животиња и укупног биолошког биодиверзитета – очувања животне средине – одрживи развој;
- уравнотеженост регионалног развоја и поштовање подручја, односно рејона који су најподеснији за развој одговарајућих пољопривредних делатности;
- обезбеђење стабилног домаћег тржишта пољопривредно-прехранбеним производима, по обиму, хранљивој вредности, здравственој исправности, по оптималним ценама – доступним свим слојевима друштва, односно према реалној куповној моћи потрошача хране;
- повећања конкурентног извоза хране и стварања трајног суфицита намењеног извозу. Посебно користити предности извоза производа добијеног са брдско-планинског подручја из еколошке производње (органске);
- субвенције и државни подстицаји – буџетских средстава која треба да буду усмерена у правцу подстицања текуће производње, производње намењене извозу, дефицитарне производње, традиционалне производње, односно на структурне промене у укупној пољопривреди.

Према нашим предвиђањима, уколико се прихвате и имплементирају, односно спроведу све одгајивачке, агроколошке, агроекономске и друштвене – државне мере које захтева одржива сточарска производња (усаглашена са потребама домаћег тржишта и једног дела за извоз), стабилан број газдинстава – одгајивача као и стабилан број грла по

врстама животиња реално треба очекивати до 2040. године. То значи да је уз озбиљан стратешки програм развоја сточарства који има карактер државног интереса, потребно време од око 20 до 25 година да се производња организује, стабилизује и да се обезбеде потребе домаћег становништва у храни и задовоље захтеви светског тржишта хране. Ово је веома одговоран и крупан задатак, подједнако важан за струку, фармере и државу. Било је доста лутања, јавашлука и неодговорности, а време које је пред нама не дозвољава никакве експерименте, импровизације, чекање да проблеме и недостатке реши време.

Зато је потребно дефинисати основне потребне правце развоја сточарства, села и укупне пољопривреде који ће се заснивати на:

- интересима државе за производњу хране;
- развојним могућностима подручја (рејонизације);
- тржишту (домаће и стране);
- решавању поседа газдинства (земљиште, животиње);
- очувању агросистема и екосистема;
- осигурању стабилног дохотка газдинства;
- подршци за мала газдинства и младе да остану на селу;
- страним улагањима и власничким односима; и
- знању – образовању фармера.

Оживљавање и развој села и задржавање младих на селу је приоритет свих приоритета за сеоске средине преко улагања у програме развоја пољопривредних газдинстава, увођењем савремене технологије у производњу, развој инфраструктуре, улагања у производњу, прераду, агротуризам и друге делатности ради остварења већег прихода домаћинства и квалитетнијег живота на селу.

Државни утицај је значајан, али он не сме и не треба бити опредељујући, односно да прерасте у „диригујућу производњу хране“. Држава треба и мора да утиче на услове привређивања у пољопривреди, али на начин да омогући – ствара амбијент који ће одредити произвођаче хране да на основу свог слободног опредељења, интереса, доносе одлуке шта ће производити, а што је у складу са економском, односно државном аграрном политиком. То значи да у оваквим условима производње, произвођачи хране слободно одлучују о свим питањима свог пословања, односно о свом газдинству.

Држава није произвођач хране, али мере које предузима значајно доприносе повећању продуктивности и укупној ефикасности газдинства, што омогућава да се газдинство развија и наслеђује у одрживом систему.

Према томе, стратешко опредељење државе је развој одрживе, еколошки прихватљиве фармерске продуктивне и конкурентне сточарске производње која испуњава економске, еколошке и међународне стандарде.

Држава треба да подстиче (одређеним средствима из буџета) практична, примењена знања и иновације фармера у циљу повећања продуктивности конкурентности и економичности, као рационално коришћење ресурса у производњи. Државна стратегија треба да се усмери на бржи развој еколошке производње сточних производа (млеко, месо, јаја, прерађевине), здравствено безбедних и сертификованих производа са ознаком географског порекла за извоз.

Наша сагледавања и прорачуни говоре да би у овом периоду развоја сточарства до 2040. године укупан број газдинстава требало да се знатно смањи са садашњих 486.295 газдинстава која се баве сточарством на 117.000. То значи да ће се производња организовати код 44.000 робних фармера који би се искључиво бавили сточарством и код 73.000 газдинстава која би, поред сточарства, организовала и другу пољопривредну делатност на газдинству. Таквих газдинстава има у развијеним земљама света и Европе (Табела 4).

Табела 4. Број газдинстава и број грла по врстама животиња (2040. год.)

Врста	Укупан број грла	Укупан број газдинстава	Број грла на газдинству		Број газдинстава		Просечан број грла на газдинству	
			Робна	Остала	Робна	Остала	Робна	Остала
Говеда	1.150.000	47.000	950.000	200.000	22.000	25.000	43	8
Свиње	7.000.000	30.000	5.000.000	2.000.000	10.000	20.000	1.000	100
Овце	2.600.000	20.000	2.000.000	600.000	10.000	10.000	200	60
Живина	32.000.000	20.000	20.000.000	12.000.000	2.000	18.000	10.000	666
Укупно газдинстава	-	117.000	-	-	44.000	73.000	-	-

Укупна вредност сточарске производње на крају 2040. године

Вредност укупне сточарске производње на газдинствима робних фармера (44.000) и на мешовитим газдинствима треба да износи 3 милијарде и 498 милиона евра. Вредност производње на газдинствима

робних фармера је 2 милијарде и 517 милиона евра, а на газдинствима мешовите производње 981 милион евра. У поређењу са садашњим периодом (2010–2015), вредност производње на крају 2035–2040. године треба да се повећа два пута (Табела 5).

Табела 5. Укућна вредности сточарске производње (у мил. евра)

Врста	Млеко		Месо		Јаја	
	У мил. kg	Износ у мил. евра	У 000 тона	Износ у мил. евра	У мил. ком	Износ у мил. евра
Говеда	3.000	1.200	175	560	–	–
Свиње	–	–	508	1.239	–	–
Овце	55	27	30	104	–	–
Живина	–	–	120	216	2.400	240
Укупно	3.055	1.227	833	2.119	2.400	240

Посматрано по врстама животиња највећу вредност у износу од 1,672 милиона евра треба да остваре газдинства која гаје говеда, затим следе газдинства која гаје свиње са износом од 1,239 милиона евра, живинарство са 456 милиона евра, док је вредност производње најмања у овчарству и износи 134 милиона евра. (Лазаревић, 2017)

Ратарство

Као базична грана пољопривреде, ратарство се суочава са великим проблемима са којима се суочава биљна производња, почевши од потребе унапређења нових технологија гајења економски најисплативијих ратарских усева и разраде стратегије осавремењивања агротехничких мера, преко обраде земљишта, ђубрења, неговања усева, до система биљне производње и модерне пољопривреде по моделима агроиндустријске, органске и биодинамичке активности, које концептуализују референтне научне институције, а реализују надлежне стручне службе. Обједињавање фундаменталних и примењених истраживања на мултидисциплинарном нивоу за циљ мора да има пуно упознавање предности и ограничења оваквог приступа у гајењу усева у познатим, задатим амбијенталним условима, од којих велику пажњу треба посветити земљишту (поправка, увећање и очување плодности, смањење ерозије и контаминације применом агрохемикалија) и предвиђању евентуалних ризика у самој производњи када се у

обзир узму промене климе на светском нивоу и општепозната чињеница да ћемо дугорочно бити све рањивији, због очекивања да ће у наредним годинама бити све више екстремних утицаја суше и поплаве на усеве. Крајњи циљ је одржив карактер природног амбијента у Србији (климе и земљиште) и тиме треба прилагодити агротехничке мере и сортимент, као тесно повезане чиниоце сваке технологије гајења усева. (Ковачевић и сар., 2016)

Ратарство у брдско-планинском подручју централне Србије с обзиром на конфигурацију терена, педолошке и климатске услове карактеришу другачији начини коришћења пољопривредног земљишта. Поред релативно високе заступљености и природних травњака и воћњака, а на појединим подручјима и винограда, оранице само у изузетним случајевима чине мање од половине укупних пољопривредних површина, углавном у речним долинама и на мањим нагибима. Мале површине и немогућност повезивања у већи комплекс, старачка домаћинства, нерешена инфраструктура и саобраћајна повезаност су главни разлог присутне екстензивније ратарске производње. (Ковачевић и сар., 2016)

Под пољопривредним рејоном сматра се свака област која се у односу на неку другу одликује посебним особинама. У нашим условима има их четири, од којих је свакако најзначајнији за ратарску производњу равничарски (житородни) који се налази највећим делом у Војводини. Рејонизације ћемо се више придржавати и на тај начин осигурати гајење ратарских усева, односно њихових сорти и хибрида у оним зонама где им то највише одговара, уз поштовање препорука стручњака шта је најбоље за тај рејон. (Ковачевић, 2017)

Што се тиче тренда површина, он може бити један од добрих показатеља перспективе потреба за тим усевом, његове потражње и конјунктуре на глобалном тржишту. Зато планирање површина ратарских усева у Србији треба да буде усклађено између осталог и са трендовима њихових површина на глобалним нивоима. На светском и европском нивоу све уљарице (соја, сунцокрет, уљана репица) и кукуруз бележе стабилан и значајан пораст површина, док површине под пшеницом у свету стагнирају, а у ЕУ бележе значајан пораст. За разлику од претходних, јечам, шећерна репа и кромпир имају обрнути тренд стабилног и значајног смањења површина на оба глобална нивоа. (Црнобарац, 2017)

Осим трендова, на пројекцију приноса и површина ратарских усева сигурно утичу и други теже мерљиви али значајни фактори,

као што су глобалне промене климе, неопходност да се осим искључиво економских критеријума у разматрање даљег развоја пољопривреде укључе и еколошки критеријуми у смислу очувања природних ресурса, а такође пољопривреда мора бити и у функцији ширег развоја руралних регија. У том смислу очекује се и значајнија промена система производње у ратарству од индустријско-конвенционалне ка принципима интегралне и у мањој мери и органске производње. На трендове значајно могу утицати примене савремених биотехнологија у оплемењивању биљака и друге нове технологије као што је нанотехнологија и биостимулатори, односно примена ГПС-а и информационе технологије у смислу прецизније и брже детекције и анализе података као основе за боље одлучивање у процесу пољопривредне производње. (Црнобарац, 2017)

Кукуруз је наша најважнија ратарска биљка чије се површине у периоду од 1965. до 2004. године значајно смањују за 3.400 ха годишње. Од 2005. године, због преласка са процене на метод узорка у сакупљању статистичких података о биљној производњи, код кукуруза је установљено да су површине реално ниже за 200.000 ха, због чега педесетогодишњи тренд површина који је наведен у Табели 6 није реалан. Тада је утврђена површина од око милион хектара и од тада имамо годишње пораст од око 3.000 ха, који с обзиром на глобалне трендове треба задржати у будућности или чак повећати да би 2040. године површине под кукурузом биле на нивоу од 1.200.000 хектара. Други усев у Србији по засејаним површинама је пшеница чије су површине у целом периоду од 1965. до 2014. године биле реално процењиване и имала је тренд значајног смањења за просечно 8.400 ха годишње, мада у последњих десетак година површине стагнирају на нивоу од око 600.000 ха, што је ниво који је пожељан и у 2040. години. Уљарице у Србији и Војводини, као и у свету и ЕУ имају значајан тренд повећања површина који треба задржати у стратегији до 2040. године. Иако сунцокрет тренутно има већа површине, с обзиром на стабилнији и већи годишњи пораст површина, соја ће га у Србији према пројекцији површина 2040. године превазићи за готово 50.000 ха. Уљана репица је озими усев скромних захтева који се успешно може гајити у брдском региону Србије и с обзиром на трендове у свету у нас је недовољно заступљена. Може се очекивати да се њене површине значајније повећају и достигну ниво од 50.000 ха. Површине шећерне репе после наглог смањења површина деведесетих година стабилизовале су се на нивоу од 60 до 70.000 ха, али због

постојаног тренда у свету и у ЕУ смањења површина и релативно ниских приноса у нас се може очекивати да ће површине шећерне репе да се смањују, без обзира на постојеће прерађивачке капацитете. Површине под кромпиром су се у Србији у периоду од 1965. до 2005. године кретале у интервалу од 80 до 100.000 ha, уз благу тенденцију пада, да би као и кукуруз, због промене начина сакупљања статистичких података о биљној производњи, од 2005. године имале нагли пад на ниво од 50.000 ha, уз тенденцију даљег смањења. Иако у педесетогодишњем тренду површина кромпира значајно и стабилно опада на светском, а посебно на нивоу ЕУ, на светском нивоу се последњих десетак година бележи стагнација површина тако да ће се у периоду до 2040. године у Србији задржати садашње површине кромпира. (Црнобарац, 2017)

За реално планирање ратарске производње у Србији неопходно је анализирати постојеће стање и извршити избор могућег сценарија развоја. Као полазна основа послужили су остварени петогодишњи приноси и површине најважнијих ратарских усева у периоду 2010–2014. године, а као могући сценарио развоја одабран је педесетогодишњи тренд (1965–2014. година) истих показатеља. Анализирани подаци за Републику Србију су поређени са вредностима на глобалном нивоу, док су подаци за Војводину поређени са адекватно вишим приносима који се остварују у Европској унији (Табела 6). (Црнобарац, 2017)

Приноси свих усева су у Србији виши него у свету, осим шећерне репе и кромпира, док је годишњи прираст код свих усева већи у свету него у Србији, изузетак је сунцокрет. Уколико се до 2040. године наставе исти трендови раста, без обзира на тренутно виши принос код већине усева, та разлика у корист Србије ће бити све мања, односно код кромпира и шећерне репе заостајање у приносима ће се још повећати. Да би Србија задржала или побољшала ранг по приносу у свету, неопходно је да оствари макар исти прираст приноса као на глобалном нивоу. На основу такве прогнозе приноса у 2040. години у Србији се пројектује принос пшенице од 4,85 t/ha, јечма од 4,02 t/ha, шећерне репе 60,34 t/ha и кромпира 16,19 t/ha, што је још увек ниже од актуелних приноса ових усева у ЕУ. Са пројектованим приносом кукуруза од 7,62 t/ha, соје од 3,3 t/ha и репице од 3,35 t/ha превазишли бисмо садашње приносе ратарских усева (РУ), али би и даље код ових и свих осталих усева изузев сунцокрета заостајали за њиховим пројектованим приносима (Табела 7). (Црнобарац, 2017)

Табела 6. Педесетогодишњи тренд (1965–2014. године) приноса (r , b) просечни петогодишњи приноси (2010–2014. година) и пројекције приноса најважнијих ратарских усева у 2040. години у свету, Србији, ЕУ и АПВ

Регија	Параметар	Пшеница	Јечам	Кукуруз	Соја	Сунцокрет	Уљана репица	Шећерна репа	Кромпир
Свет	r	0,988**	0,953**	0,981**	0,975**	0,608**	0,981**	0,906**	0,897**
	b_{sv} (kg/ha)	39	23	65	25	6	27	552	108
	Принос (t/ha)	3,15	2,77	5,27	2,50	1,56	1,93	55,13	19,15
	Пројекција b_{sv} (t/ha)	4,10	3,32	6,84	3,10	1,70	2,58	68,37	21,74
Србија	r	0,495**	0,533**	0,517**	0,631**	0,355*	0,346*	0,258 ^{ns}	0,471**
	b_{sr} (kg/ha)	22	18	44	24	8	13	118	88
	Принос (t/ha)	3,90	3,48	6,05	2,70	2,45	2,60	47,10	13,60
	Пројекција b_{sr} (t/ha)	4,42	3,91	7,10	3,27	2,65	2,92	49,94	15,72
	Пројекција b_{sv} (t/ha)	4,85	4,02	7,62	3,30	2,59	3,25	60,34	16,19
ЕУ	r	0,949**	0,915**	0,941**	0,866**	0,665**	0,913**	0,937**	0,896**
	b_{eu} (kg/ha)	66	35	88	45	11	30	771	270
	Принос (t/ha)	5,41	4,55	7,16	2,74	1,93	3,12	71,82	31,25
	Пројекција b_{eu} (t/ha)	7,00	5,39	9,28	3,82	2,19	3,83	90,33	37,72
АПВ	r	0,213 ^{ns}	0,408**	0,362**	0,640**	0,304*	0,334*	0,211 ^{ns}	0,527**
	b_{apv} (kg/ha)	11	18	34	26	8	14	95	159
	Принос (t/ha)	4,50	4,14	7,02	2,72	2,52	2,70	48,38	20,06
	Пројекција b_{ap} (t/ha)	4,77	4,58	7,84	3,35	2,70	3,03	50,67	23,88
	Пројекција b_{eu} (t/ha)	6,09	4,98	9,14	3,81	2,78	3,41	66,89	26,53

r – коефицијент корелације b – годишња промена приноса у kg/ha

значајност r за 1% > 0,361; 5% > 0,279

Табела 7. Педесетогодишњи тренд (1965–2014. године) засејаних површина (r , b) просечне петогодишње површине (2010–2015. година) и пројекције површина најважнијих ратарских усева у 2040. години у свету, Србији, ЕУ и АПВ

Параметар	Пшеница	Јечам	Кукуруз	Соја	Сунпокрет	Уљана репица	Шећерна репа	Кромпир
Свет								
r	-0,235 ^{ns}	-0,652 ^{**}	0,927 ^{**}	0,976 ^{**}	0,982 ^{**}	0,981 ^{**}	-0,789 ^{**}	-0,526 ^{**}
b (ha)	-121.070	-501.902	1.207.330	1.697.850	404.781	609.116	-86.389	-35.520
Површине (ha)	218.796.728	48.742.432	176.836.210	108.178.913	25.003.206	34.556.986	4.707.328	19.135.412
Пројекција (ha)	215.891.041	36.696.792	205.812.130	148.927.313	34.717.939	49.175.778	2.633.984	18.282.929
Србија								
r	-0,869 ^{**}	-0,319 [*]	-0,809 ^{**}	0,936 ^{**}	0,378 ^{**}	0,419 ^{**}	-0,170 ^{ns}	-0,739 ^{**}
b (ha)	-8.402	-472	-7.416	3.549	915	188	-244	-809
Површине (ha)	615.736	86.651	1.013.132	162.439	178.625	11.026	65.979	52.332
Пројекција (ha)	414.078	75.330	835.150	247.612	200.580	15.539	60.124	32.919
ЕУ								
r	0,601 ^{**}	-0,502 ^{**}	0,415 ^{**}	0,447 ^{**}	0,895 ^{**}	0,967 ^{**}	-0,700 ^{**}	-0,996 ^{**}
b (ha)	56.932	-68.424	16.656	7.807	78.360	132.052	-28.133	-110.320
Површине (ha)	26.338.642	12.330.790	9.349.214	471.144	4.254.346	6.693.055	1.633.304	1.859.840
Пројекција (ha)	27.705.007	10.688.607	9.748.964	65 8.509	6.134.990	9.862.312	958.110	-787.851
АП Војводина								
r	-0,488 ^{**}	-0,505 ^{**}	-0,398 ^{**}	0,935 ^{**}	0,412 ^{**}	0,423 ^{**}	-0,002 ^{ns}	-0,910 ^{**}
b (ha)	-1.814	-715	-1.519	3.320	968	157	-3	-393
Површине (ha)	311.762	37.689	586.913	149.643	163.037	8.715	63.217	11.572
Пројекција (ha)	268.223	20.518	550.451	229.329	186.266	12.474	63.146	2.148

r – коефицијент корелације b – годишња промена приноса у kg/ha

значајност r за 1%>0,361; 5%>0,279

Воћарство

Воћарство представља једну од најрентабилнијих грана пољопривреде. Као део интензивне производње у пољопривреди, воћарство се показало добрим моделом развоја неразвијених подручја Србије и решавања социјалних, економских и демографских проблема који су све израженији у селима. Производњом воћа се остварује 10 до 20 пута већа вредност производње и запошљава око 20 пута више радне снаге по хектару него при гајењу пшенице. Велико је ангажовање радне снаге у низу пратећих делатности које су везане за воћарску производњу. Поред тога, воћарство покреће и друге гране привреде.

Последњих година подижу се интензивни засади, са новим савременим сортиментом и високим нивоом технологије производње. Квалитетан садни материјал се производи и у домаћим расадницима, а све је већи и број савремених хладњача за чување плодова, као и нових погона за прераду. У раду је анализирано стање производње континенталних врста воћака и предлог технологија и мера које могу значајно унапредити развој села. (Кесеровић и сар., 2014)

Резултати пописа 2012. показују да воћњаци у Србији заузимају 163.310 ха (без јагоде), односно 4,8% површина укупног пољопривредног земљишта, што је мало с обзиром на повољне климатске и земљишне услове за гајење воћака. Ако би се сваке године подизало по 5.000 ха, имали бисмо 2.040 нових засада воћа на 110.000 ха. Реално у 2040. Србија би могла да има око 260.000 ха. Укупна производња воћа у Србији била је највећа у 2013. години када је остварена производња од 1.523.000 тона са просечном годишњом производњом у последњих неколико година од 1.300.000 тона. Повећањем површина под воћем са интензивном производњом, уз фертиригацију и противградне мреже, та производња би 2040. могла да буде око 3.000.000 тона. Повећањем засада под воћем омогућило би се повећање стандарда становништва, повећање извоза, смањили би се незапосленост и одлив становништва из руралних подручја. Производња воћа чини око 11% вредности пољопривредне производње у Србији. У структури извоза пољопривредних производа воће и прерађевине од воћа учествују са 17%, што би са подизањем засада са технологијом прилагођеном насталим климатским променама, савременим хладњачама и прерађивачким погонима, уз пласман производа више финалне обраде, удео извоза воћа и прерађевина у структури извоза пољопривредних производа могло да се повећа 2040. на 25%. У Србији је доста екстензивна производња воћа. Мало се површина наводњава – око 11%. До 2040. треба повећати на преко 50% површине под наводњавањем и противградним мрежама. (Кесеровић, 2017)

Предлог развоја концепта

Да би се постигао секторски циљ, неопходно је реализовати следеће задатке:

1) Урадити воћарску рејонизацију Србије. Треба дефинисати воћарске рејоне и подрејоне у Србији са детаљним описом климатских, земљишних, топографских и биотичких карактеристика. Ово подразумева и креирање листе воћних врста и сорти и препорука и ризика за њихово гајење на одређеном подручју.

Резултати би били следећи:

- нови засади воћа подизали би се искључиво на подручјима која својим агроеколошким карактеристикама омогућавају постизање високих, редовних приноса плодова високог квалитета;
- губици приноса воћа у Србији услед лошег одабира локалитета и неповољних услова средине би се смањили, а повећао би се просечан годишњи род воћа;
- повећана рентабилност и продуктивност производње.

Створени би били услови за интензивирање производње, увођење нових технологија и иновирање сортимената.

- 1) Утврдити које су то воћне врсте и сорте најподесније за поједине рејоне јер би то представљало основу за плански и систематски рад на унапређењу воћарства. Сама разноврсност природних услова наше земље, а нарочито климатских, условила је и карактер воћарске производње у појединим нашим крајевима. У појединим воћарским крајевима, према обиму производње, издвојиле су се поједине воћне врсте, јер им услови за њихово успевање ту највише одговарају, мада су присутне и друге воћне врсте. **Подстицајним средствима треба стимулисати подизање воћних врста у рејонима који највише одговарају за ту врсту.**
- 2) трајно радити на повећању нивоа знања произвођача;
- 3) организовати Извештајно-прогнозну и саветодавну службу;
- 4) увести интегрални и органски концепт производње;
- 5) успоставити производњу сертификованог садног материјала;
- 6) увођење механизације у воћарску производњу;
- 7) повећати складишне капацитете и могућности за дистрибуцију воћа;

- 8) повећати прерадне капацитете по регионима;
- 9) повећати улагања у маркетинг;
- 10) формирати и јачати удруживање произвођача у задруге и акционарска друштва;
- 11) за сваки регион оформити потребне инфраструктурне објекте, хладњаче, дистрибуционе центре и извршити избор врста воћа и сортимената унутар сваког региона.

У Србији се издваја десет воћарских региона, и то:

- 1) **Суботичко-хоргошки рејон** у којем се успешно могу производити јабука, вишња, шљива и трешња и леска.
- 2) **Фрушкогорски рејон** где се успешно могу производити крушка, бресква, јабука, трешња, вишња, кајсија, орах, леска.
- 3) **Јужнобанатски рејон** који је подесан за производњу крушке, брескве, трешње и на нижим теренима јабуке и вишње.
- 4) **Подунавски рејон** изузетно повољан за производњу крушке, јабуке, брескве, кајсије, трешње, вишње, шљиве и јагоде.
- 5) **Тимочки рејон** је подесан за производњу вишње, ораха, јабуке, кајсије и купине.
- 6) **Шумадијски рејон** има добре услове за производњу јабуке, шљиве, малине, крушке, брескве, вишње и ораха.
- 7) **Западноморавски рејон** изузетно повољан за производњу малине, боровнице и шљиве, али се могу гајити и јабука, кајсија, трешња, вишња, купина и јагода.
- 8) **Подринско-колубарски рејон**, овде најбоље резултате дају следеће воћне врсте: шљива, малина, боровница, вишња, јагода, јабука, крушка, лешник и трешња.
- 9) **Јужноморавски рејон** изузетно повољан за производњу вишње, јагоде, купине, крушке, јабуке, кајсије, трешње и боровнице.
- 10) **Косовско-метохијски рејон** је повољан за производњу јабуке, вишње, ораха, трешње и кестена.

Из ове макрорејонизације се види да Војводина нема услова за производњу малине и боровнице, а ове две воћне врсте се масовно шире, као и бресква и кајсија у равничарском делу.

Специфични циљеви и мере

А. СТВАРАЊЕ УСЛОВА ЗА РАСТ И СТАБИЛНОСТ ДОХОТКА ПРОИЗВОЂАЧА

- 1) Олакшан приступ тржишту земљишта, финансијског капитала и нових технологија;
- 2) Јачање производног ланца (повезивање, стандарди, брендирање);
- 3) Смањење производних и тржишних ризика;
- 4) Производи веће додате вредности (кроз стандарде, дораду, прераду).

Б. РАСТ КОНКУРЕНТНОСТИ

- 1) Обезбеђивање високог степена самодовољности у кључним прехрамбеним производима након либерализације увоза;
- 2) Оспособити пољопривреду и прехрамбену индустрију за извоз ширег асортимана производа на најзахтевнија тржишта.

В. ОДРЖИВО УПРАВЉАЊЕ РЕСУРСИМА И ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

- 1) Унапређење квалитета земљишта (смањење киселости, ерозије, пошумљавања, класификације);
- 2) Нитратна подручја и заштита вода;
- 3) Спречавање даље деградације ресурса у ПОУПП.

Г. УНАПРЕЂЕЊЕ КВАЛИТЕТА ЖИВОТА И СМАЊЕЊА СИРОМАШТВА

- 1) Изградња и унапређење квалитета руралне инфраструктуре;
- 2) Активирање руралног тржишта рада диверзификацијом руралне економије.

Д. СТВАРАЊЕ НОВИХ И УНАПРЕЂЕЊЕ ПОСТОЈЕЋИХ СИСТЕМА ТРАНСФЕРА ЗНАЊА

- 1) Перманентни „Tailormade“ програм и тренинг за различите групе корисника;
- 2) Подршка програмима и пројектима за креирање нових производа и услова.

Реализацијом свега напред изнетог, реализацијом научних и стручних пројеката до 2040. године могуће је повећати приносе код свих воћарских врста.

Табела 8. Принос по ха по воћним врстама на основу пописа 2012. и планирани принос 2040. (Кесеровић, 2017)

Воћне врсте	Принос 2012. t/ha	Принос 2040. t/ha
Јабука	10,7	50,0
Крушка	7,49	40,0
Дуња	12,70	30,0
Шљива	7,0	25,0
Вишња	6,0	18,0
Бресква	6,27	25,0
Кајсија	7,1	22,0
Трешња	6,9	15,0
Орах	1,89	3,5
Леска	8,0	3,0
Малина	8,0	15,0
Купина	9,0	20,0
Јагода	14,7	20,0

Повртарство

Производња поврћа у Србији има веома дугу традицију. Гајило се 68 најразличитијих врста поврћа. Има сва обележја производње у региону, на југоистоку Европе, у Европи и свету. Гаји се релативно велики број врста. У Регистру пољопривредног биља је 41 врста поврћа, с тим да већи економски и привредни значај има око 30 врста најразноврснијег поврћа. Производи се целе године у башти, на њиви и у различитим облицима и типовима привременог и сталног заштићеног простора.

Доминантне повртарске врсте су: парадајз, грашак, купус и кељ, црни лук, паприка, пасуљ, диње и лубенице, шаргарепа, краставац и бели лук. Статистика овде придодаје и кромпир, који код себе сврставају и ратари.

Званична статистика води евиденцију о производњи десет повртарских врста и кромпира. У периоду од 2010. до 2016. године у просеку

се произведе 1.028.789,3 t поврћа и 724.211,0 t кромпира са површине од 123.676,9 ha (74.616,8 ha десет повртарских врста и 49.060,1 ha кромпира). Поврће се највише произведе у АП Војводини (377.466,6 t), а кромпир у региону Шумадије и западне Србије (312.989,0 t). Процена је да се у баштама (48.799 ha) произведе још око 409.240 t поврћа. Осим тога, на значајним површинама се производи кукуруз шећерац (3.433 ha), зачинска паприка (3.558 ha), боранија (2.558 ha), карфиол (422 ha) и брокола (380 ha) углавном за потребе прерађивачке индустрије. У сталном заштићеном простору произведе се око 247.202,0 t поврћа са површине од 2.421,8 ha. Процена је да се у привременом заштићеном простору произведе још око 120.000,0 t свежег поврћа са површине од око 3.000,0 ha.

С агрономског и економског становишта највећи значај код нас има њивска производња поврћа, затим производња поврћа из заштићеног простора, производња семена и садног материјала и на крају производња поврћа у башти. Њивска производња поврћа и производња из заштићеног простора намењена је домаћем тржишту и за извоз, док је производња у башти преваходно намењена за сопствену потрошњу у домаћинству, а вишкови се износе на зелену пијацу.

Велики професионални произвођачи на породичним комерцијалним газдинствима су производњу поврћа на отвореном пољу у целости реструктурирали и максимално интензивирали, уважавајући биолошке захтеве гајених биљака. Организовали су целогодишњу производњу квалитетног свежег поврћа по количини и асортиману, поштујући принципе смене усева у времену и простору, уз одржавање плодности земљишта и увођење нових технологија гајења. (Илин, 2017)

Код нас у различитим типовима заштићеног простора поврће се производи:

1. на природном земљишту;
2. на мешама чисте баштенске земље, згорелог стајњака, компоста и/или тресета;
3. на индустријски начин припремљеним супстратима органског порекла (кокосова влакна, или на мешама од црног и белог тресета);
4. у систему „без земље“ (супстрати неорганског порекла, камена вуна);
5. техником танког хранљивог филма;
6. Ebb & Flow.

Интензивна производња поврћа у специјализованим породичним комерцијалним газдинствима подразумева производњу поврћа као главног усева (паприке бабуре, туршијаре или роге, парадајз паприке, зачинске паприке, црног лука, парадајза за свежу потрошњу и прераду у сок, кромпира, мркве, першуна, паштрнака и целера, краставац корнишона за прераду), накнадног усева (кељ пупчар, купус, краставац корнишон), у пострној сетви, односно садњи (краставац корнишон за тржиште, карфиол, броколе, цвекле за прераду, купус за прераду и свежу потрошњу током зиме и раног пролећа) и у предзимској сетви (зимски лук, спанаћ), уз увођење механизације и наводњавања као обавезне агротехничке мере. (Илин, 2017)

Мере аграрне политике у производњи хране, поготово у најинтензивнијим гранама пољопривреде као што су производња, чување, прерада и дистрибуција поврћа, морају бити свеобухватне и што је можда још важније на што дужи рок. Конкурентност домаће производње поврћа омогућиће мере аграрне политике примењене на начин и у складу са мерама аграрне политике у земљама ЕУ. Ове мере су у функцији опстанка и развоја села (такозвани рурални развој), а подразумевају:

1. директну подршку произвођачима поврћа плаћањем по ha;
2. мере подршке које су усмерене ка развоју села (рурални развој);
3. институционална подршка развоју повртарства финансирањем нових технологија и неопходне пратеће механизације и опреме за савремену производњу поврћа на отвореном пољу и у заштићеном простору.

Мере аграрне политике у производњи поврћа треба да обезбеде конкурентност производње у односу на окружење, али и на земље ЕУ, поготово у односу на земље изнад 45⁰ СГШ. Осим конкурентности производње, важно је мерама аграрне политике обезбедити количину, континуитет и квалитет произведеног поврћа за свежу потрошњу, топлу и хладну прераду, кисељење, дехидрацију или сушење, производњу полуготових и готових јела и производњу дечје хране у првом реду за домаће тржиште, али и за извоз.

Сћање у производњи поврћа у Србији и мере које би требало предузети у периоду до 2040. године – SWOT анализа (Илин, 2017)

Компаративне предности у производњи поврћа	Слабости у производњи поврћа
<ol style="list-style-type: none"> 1) постоји дуга традиција у производњи поврћа; 2) повољни агроеколошки услови (едафски и климатски); 3) довољне количине воде; 4) квалитетан домаћи и страни сортимент високе адаптабилности, униформности и стабилности; 5) спремност произвођача да уведе нове технологије; 6) релативно јефтина радна снага; 7) оспособљени кадрови за увођење нових технологија гајења; 8) висок квалитет произведеног свежег поврћа за свежу потрошњу и прераду; 9) почело се улагати у складиштење и чување свежег поврћа намењеног домаћем тржишту и извозу; 10) развијена прерађивачка индустрија с уведеним стандардима квалитета. 	<ol style="list-style-type: none"> 1) мале површине, уситњен посед и одсуство концентрације производње; 2) одсуство специјализације у производњи поврћа на отвореном пољу и у заштићеном простору; 3) мали број гајених врста; 4) слабо развијена агроиндустрија; 5) недостатак органске материје – стајњака; 6) недостатак повртарске механизације; 7) недостатак система за наводњавање; 8) застарела технологија производње поврћа на отвореном пољу код већине произвођача чија је производња у комбиновано ратарско-повртарском плодореду; 9) старосна структура произвођача поврћа и ангажоване радне снаге; 10) скуп репроматеријал (дизел, гас, струја, минерална ђубрива, пестициди, семе, супстрати, малч фолије, агротекстил...); 11) недостатак знања, посебно у производњи поврћа у заштићеном простору; 12) мале површине под заштићеним простором; 13) низак ниво технологије и опремљености у производњи поврћа у заштићеном простору; 14) мањак складишног простора за краткорочно и дугорочно чување поврћа; 15) недостатак откупно-дистрибутивних центара по регионима и велетржницама; 16) монополски положај прерађивача поврћа; 17) циклуси у понуди и тражњи произведеног поврћа;

	<p>18) недостатак свежег поврћа из предзимске, зимске и рано пролећне производње;</p> <p>19) сезонски карактер производње и потрошње поврћа;</p> <p>20) ниска свест и необавештеност потрошача о биолошкој вредности и значају поврћа у исхрани, а у складу са препорукама Светске здравствене организације;</p> <p>21) нема развијене свести о ефектима маркетинга на потрошњу свежег и/или на различите начине прерађеног поврћа.</p>
Могућности у производњи поврћа у Србији	Претње у производњи поврћа
<p>1) омогућити произвођачима поврћа субвенције за укрупњавање поседа и куповину земље;</p> <p>2) субвенционисати куповину система за наводњавање на отвореном пољу и у заштићеном простору;</p> <p>3) субвенционисати набавку повртарске механизације, и то: садница за контејнерски расад, сејалица за сетву ситносеменних култура на гредицама, на банку, разривача, подривача, машина-фреза за прављење гредица, машина за постављање система „кап по кап“ и пластичних фолија, машина за прављење ниских пластичних тунела, постављање агротекстила, противградних мрежа или мрежа за сенчење, набавку платформи за бербу поврћа и комбајна за индустријску производњу поврћа;</p> <p>4) субвенционисати пилот-пројекте и набавку пластеника/стакленика и пратеће опреме;</p> <p>5) подстицати и субвенционисати коришћење алтернативних извора енергије (жетвених остатака, геотермалних вода, топлих отпадних вода, индустрије и ветра);</p>	<p>1) постоји објективна опасност да тржиште Србије буде преплављено увозним поврћем сумњивог квалитета, семеном и садним материјалом;</p> <p>2) драстично смањење конкурентности, количине, квалитета и континуитета у производњи и преради поврћа;</p> <p>4) недостатак капитала код професионалних произвођача за неопходне инвестиције у репроматеријал, повртарску механизацију, заштићени простор, складишта за чување поврћа;</p> <p>5) недостатак капитала за инвестиције у прерађивачке капацитете и/или за ревитализацију постојећих прерађивачких капацитета;</p> <p>6) смањење производње поврћа испод нивоа сопствених потреба;</p> <p>7) уништавање домаћег семенарства и зависност од увоза семена поврћа и садног материјала кромпира и лука;</p> <p>8) драстично смањење броја ангажованих радника.</p>

6) субвенционисати пилот-пројекте за подизање складишта за краткорочно и дугорочно чување поврћа и/или ревитализацију складишног простора; 7) спречити монополски положај прерађивача поврћа; 8) подстицати произвођаче да са конвенционалне пређу на интегралну производњу поврћа; 9) подстицати развој органске производње поврћа; 10) подстицати сертификацију технолошког процеса производње, чувања и прераде поврћа; 11) субвенционисати увођење најновијих технологија гајења на отвореном пољу и у заштићеном простору и семенарству поврћа.	
---	--

Табела 9. Планиране површине по од поврћем и кромпиром у периоду до 2040. године (ha) у Републици Србији

Врста Године	2017.	2020.	2030.	2040.	ПРОСЕК
1. Кромпир	49.060	54.000	54.500	46.724	51.071
2. Пасуљ	12.450	13.600	14.243	15.000	13.823
3. Грашак	6.825	10.000	12.993	14.930	11.187
4. Црни лук	5.020	5.600	14.792	15.000	10.103
5. Купус и кељ	11.450	12.000	17.423	18.000	14.718
6. Паприка	13.140	17.000	18.994	20.000	17.284
7. Парадајз	9.500	10.000	18.421	20.000	14.480
8. Бостан	6.850	7.500	12.088	15.000	10.360
9. Мрква	3.000	3.500	7.626	8.616	5.686
10. Краставац	4.100	4.500	9.386	9.609	6.899
11. Бели лук	2.500	3.000	4.000	5.000	3.625
12. Зачинска паприка	4.100	4.250	4.750	5.000	4.525
УКУПНО	127.995	144.950	189.216	192.879	163.760

Табела 10. Планирани њриноси њоврња и кромѡира у њериоду до 2040. године (t/ha) у Рејублици Србији

Врста Године	2020.	2030.	2040.	ПРОСЕК
1. Кромпир	18,9	35,0	50,0	29,8
2. Пасуљ	2,5	2,9	3,0	2,7
3. Грашак	6,4	8,0	8,5	6,9
4. Црни лук	13,1	45,0	70,0	34,6
5. Купус и кељ	14,5	42,0	65,0	34,0
6. Паприка	12,6	25,0	50,0	24,6
7. Парадајз	10,2	30,0	80,0	32,5
8. Бостан	19,3	40,0	100,0	44,3
9. Мрква	14,5	35,0	60,0	30,4
10. Краставац	9,9	12,0	15,0	11,4
11. Зачинска паприка	10,0	18,0	25,0	15,3
УКУПНО	–	–	–	--

Виноградарство и винарство

Захваљујући врло повољним агроеколошким условима, дугој историји и традицији, виноградарство је у Србији одувек представљало значајну грану пољопривреде. Винова лоза позната као култура са много скромнијим захтевима у погледу агроеколошких услова, у односу на већину воћних врста, пружа могућност искоришћавања сиромашних земљишта у брдско-планинским подручјима која нису погодна за ратарске културе. Као радно интензивна грана виноградарство даје могућност запошљавања радне снаге, а тиме доприноси интензивнијем руралном развоју, оживљавању села и развоју пратећих грана привреде. Вино и други производи од грождја су добар извозни артикал.

Виноградарство Србије је током историјског развоја пролазило кроз врло тешке, кризне, али и славне и успешне периоде. Економске кризе, ратови, сеобе народа, напад нових штеточина и болести само су неки од фактора који су формирали домаће виноградарство.

После сваког кризног периода, уништавања и пропадања, српско виноградарство се рађало ново, квалитативно боље. Један од можда

најтежих кризних периода српског виноградарства је наступио крајем XX века. Период транзиције, економске нестабилности, ратова, напуштања села, крчења засада, пропадања великих виноградарских и винарских комплекса, нестабилности тржишта, допринео је садашњем врло тешком стању у коме се налази виноградарско-винарски сектор. (Кораћ и сар., 2014)

У Србији су заступљена четири виноградарска климата: 1 – умерено топао, хумидан, са веома свежим ноћима; 2 – умерено топао, субхумидан, са веома свежим ноћима; 3 – умерен, хумидан, са веома свежим ноћима и 4 – субхумидан, са веома свежим ноћима. Само Сремски Карловци имају климат умерено топао, субхумидан са свежим ноћима и само Призрен климат умерено топао, хумидан, са свежим ноћима.

На основу климатско-винарских индекса, који су наведени у Виноградарском атласу, могу се упоредити хелиотермички услови Србије са неким виноградарским областима у Европи: *Côtes du Rhône Méridionales* у Француској, *Barolo Chianti* и *Classico Vino Nobile di Montepulciano* у Италији, *Porto* и *Vinho Verde* у Португалији. (Сивчев и сар., 2017)

У регистар Винског атласа уписано је 235 винарија, нешто мање од 50% прерађивача одазвало се попису за Вински атлас, за разлику од пописа за Виноградарски атлас, одзив је био максималан.

Приближно је једнак однос произведеног црвеног и белог вина.

Око 15% винарија је у Регистру са географским пореклом.

Потрошња вина је скромна: 3–4 l по глави становника, односно 2–3 kg се конзумира у свежем стању.

Просек извоза вина за период 2009–2014. износи 12.310.000 l, док је у истом периоду увезено 25.500.000 l.

Стоно грожђе је заступљено на 24,3% или 4.667 ha у централној Србији, што износи 30,1%, односно у Војводини 16%. Доминантна сорта је мускат хамбург. Просек потрошње у периоду 2007–2015. године је 19.020.800 kg. (Сивчев и сар., 2017)

Каже се да развијеност виноградарства говори о богатству једне земље. Према овим наведеним подацима најмање се у следећем периоду може очекивати до половине XXI века удвостручавање постојећих површина под виноградима.

Виноградарство и винарство имају идеалне услове за примену мултифункционалности у пољопривреди. То је и будућност пољопривреде у целини. (Сивчев и сар., 2017)

Сва очекивања виноградара и винара у вези са унапређењем производње усмерена су ка Министарству пољопривреде које и поред великих напора и издвојених средстава не може брзо и ефикасно решити све проблеме. Оно може дати смернице и створити законске оквире и услове за бржи развој виноградарства и винарства.

Стратегија развоја виноградарства и винарства. – На основу детаљне анализе стања и могућности домаћег виноградарства и винарства, светских трендова у овим областима и усклађивања са захтевима и регулативама Европске уније, потребно је што пре израдити квалитетну стратегију развоја виноградарства и винарства (са дефинисаним активностима, роковима и мерама подршке).

Субвенције као подстицај за подизање нових винограда и оживљавања села. – Субвенционисати подизање нових засада винских сорти са посебним освртом на квалитетније аутохтоне и домаће новостворене сорте. Обезбедити субвенције за набавку модерне опреме за производњу вина и адаптацију винарија. Посебну пажњу посветити подизању базних матичних засада у циљу производње домаћег сертификованог садног материјала. Веће субвенције давати за бржи развој органског и интегралног виноградарства. Посебно подстицати гајење стоних сорти и обезбедити савремене складишне капацитете за чување грожђа. Повећати површине под стоним сортама бар на 10%. За подизање 1 ha винограда потребно је од 15.000 до 30.000 евра, а добит се може очекивати тек од шесте године након садње. Годишња вредност добити од продаје вина, ракије или стоног грожђа износи око 10.000 евра по хектару. Просечно домаћинство може пристојно живети од прихода са 3–5 ha винограда. У циљу повећања површина под виноградима у Србији, годишње би требало подизати минимално 1.000 – 2.000 ha нових засада.

Виноградарски регистар и рејонизација. – Убрзати израду винског регистра. Завршити нову рејонизацију која ће омогућити усклађивање са регулативом Европске уније, допринети обнављању домаћег виноградарства и порасту извоза вина. Нова рејонизација ће такође омогућити трансформацију система географског порекла из „германског“ у „романски“ тип који је општеприхваћен у ЕУ. У другој фази предстоји микрорејонизација.

Осавремењивање сортимента. – Поред страних квалитетних винских сорти које доминирају у домаћем сортименту, а које се гаје у већини виноградарских земаља, већу пажњу и приоритет дати пре свега квалитетним аутохтоним, старим одомаћеним и домаћим новоствореним винским и стоним сортама које дају печат специфичности, ексклузивности

и посебности српском сортименту. Омогућити производњу сертифициваног садног материјала нових домаћих сорти толерантних на гљивичне болести и мразеве (петра, панонија, морава, петка, рубинка, бачка, ластва, кармен и др.) које су намењене органској производњи грозђа и вина а за које постоји веће интересовање у иностранству него у Србији.

Повећање извоза и контрола увоза грозђа и вина. – Очекује се да ће се тренд пораста извоза наставити у наредном периоду имајући у виду могућност бесцаринског извоза вина на тржиште Руске Федерације и ЕУ. Ангажовати најбоље стручњаке у области маркетинга у циљу праћења светских трендова и захтева тржишта. И даље треба подстицати повећање производње квалитетних вина, смањење неконкурентних вина, нарочито у мањим винаријама којих је и највише у Србији. Пожељно је спровести што строжу контролу количина и квалитета увезеног грозђа и вина, јер често квалитет таквих вина не одговара ценама, чиме је потрошач доведен у заблуду.

Удруживање произвођача грозђа и вина. – Држава би морала мерама аграрне политике стимулирати разне облике удруживања произвођача у циљу реализације заједничких економских интереса и заједничког наступа на тржишту. Међутим, и произвођачи грозђа и вина, угоститељи, туристичке агенције, дистрибутери репроматеријала, опреме, механизације и други елементи овог економског система морају развијати свест о потреби удруживања.

Едукација. – Обезбедити квалитетну едукацију произвођача и потрошача грозђа и вина преношењем савремених специфичних знања домаћих и страних експерата. Издвојити већа средства за формирање обимније и јаче саветодавне службе широм Србије. Саветодавна служба мора бити непрекидно у контакту са научно-образовним установама у земљи и иностранству, у циљу перманентног унапређења и надоградње сопствених знања и искустава. Тематске обуке, курсеви, семинари, показни огледи, брошуре и друге врсте материјала само су неки од начина за преношење савремених светских достигнућа у области виноградарства и винарства. У циљу повећања нивоа винске културе, а тиме и потрошње вина у Србији било би корисно што пре почети са обимним едукативним програмима, нарочито међу млађом популацијом, у циљу усмеравања потрошача „са пивских на винске путеве“.

Научноистраживачки рад. – У циљу бржег развоја домаћег виноградарства и винарства потребно је издвојити већа средства за научноистраживачки рад. Логично би било да Министарство пољопривреде и шумарства према својим потребама, захтевима и приоритетима

финансира научноистраживачки рад кроз националне пројекте. Тренутно су приоритети: клонска селекција и сертификација аутохтоних сорти винове лозе, стварање домаћих стоних и винских сорти, подизање базних матичних засада, нове технологије у производњи грожђа и вина, развој маркетинга и сл.

Ово су само неке од мера које могу допринети бржем развоју виноградарства и винарства у Србији. (Кораћ, 2014)

Органска производња и зелена економија

Након многих година претходног века проведених на маргини, органски производи ушли су на главна тржишта и постали део глобалног тренда у начину живота, здрављу и одрживом развоју. За ову растућу групу потрошача органска храна представља начин да обезбеде здраве прехранбене производе за себе и своје породице, да подрже мање пољопривреднике и да заштите животну средину.

Тражња за органским производима је једина која је у свету, а и у Србији расла и у периоду светске економске кризе (од 2008), а и данас наставља тај тренд. Како органско тржиште расте на глобалном нивоу брже од раста површина под органским пољопривредним земљиштем, органски производи ће имати све већу вредност и за њима ће се водити тржишна утакмица. Домаће тржиште органских производа је још увек недовољно развијено и поред значајних помака последњих пар година. Истраживања показују да су у Србији потрошачи свесни постојања органске хране (87%), али су недовољно информисани у вези с важношћу конзумирања ових производа (28,4%) и због тога, али и слабе распрострањености, 8% потрошача у Србији купује редовно, а 16,3% понекад купује ове производе. (Ољача и сар., 2017)

Према последњим подацима Министарства пољопривреде и заштите животне средине и Републичког завода за статистику забележено је значајно повећање извоза органских производа из Србије. Извоз органских производа је у 2015. години износио 19.600.000 евра што је знатно повећање од 75% у односу на вредност извоза од 11.2000.000 евра у 2014. години. Површине под сертифициваном органском производњом (укључујући и оне у периоду конверзије) имају позитиван тренд почевши од 2005. године. У 2015. години органска производња у Републици Србији одвијала се на укупној површини од 15.298 ха. (Лазивић и Шеремешкић, 2017)

Принципи органске производње су дефинисани базичним стандардима сажетим у четири принципа IFOAM-а (Међународна федерација органских произвођача):

- *Принцип здравља* обухвата одржавање и унапређење здравља земљишта, „живо“ земљиште, здравља биљака, животиња и људи планете Земље као једне недељиве целине.
- *Принцип екологије* указује да се органска пољопривреда заснива на динамичним еколошким системима и циклусима са међузависним односима и доприноси заштити биодиверзитета који је од непроцењивог значаја за човека и услов је опстанка и развоја.
- *Принцип праведности* је етичка норма органске пољопривреде која се развија на односима који осигуравају праведност у међуљудским односима и у односу на заједничку животну средину.
- *Принцип бриге и одговорности* развија се постепено, пажљиво и на одговоран начин, да би заштитили здравље и добробит садашњих и будућих генерација и њихове околине.

(Лазих и Шеремеших, 2017)

Брдско-планинско подручје Србије пружа најповољније услове за органску пољопривреду и у том подручју се налази око 62% пољопривредних површина наше земље. „Захваљујући“ миграцији становништва из тих крајева у градове, те површине су остале незагађене конвенционалном пољопривредом. Велики део површина у брдско-планинском подручју остао је ван утицаја интензивне пољопривреде. Пољопривредна производња на том подручју се одвија без примене агротехничких мера (пре свега минералних ђубрива и хемијских средстава заштите), на малим парцелама са разноврсним плодоредом, сопственим, углавном малим сточним фондом и сопственом радном снагом произвођача.

Појединачна позитивна искуства указују да се на том земљишту врло успешно гаје: кромпир, раж, овас, сирак, коренасто поврће и друго. Гајење тих врста биљака (нарочито алтернативних жита) прилично је занемарено у нашој земљи, а оне су у свету постале интересантне јер се од њих добија низ производа који спадају у функционалну храну. У последње време посебно интересовање је порасло за узгој и прераду архаичних форми пшеница као што су крупник, белија, камут, али и других жита (кукуруз, овас, јечам, просо, хељда), која потичу из органске пољопривредне производње. Без обзира на чињеницу да ли су у нативној форми или у прерађеном облику, та жита и њихови производи на тржишту остварују знатно већу цену у односу на производе из конвенционалне производње. (Ковачевић и сар., 2016)

На брдско-планинском подручју лоцирани су шумски еко-системи у оквиру којих је заступљена разноврсна дивља воћна флора, лековито

и ароматично биље и гљиве. Плодове тих самониклих воћака не треба само брати и користити из природних популација већ је потребно извршити доместификацију појединих воћних врста како би се асортиман гајених биљака обогатио биолошки изузетно вредним плодовима. Ту се пре свега мисли на: боровницу (*Vaccinium myrtullus*), шипурак (*Rosa sp.*), дрен (*Cornus mas*), црну зову (*Sambucus nigra*), јаребику (*Sorbus aucuparia*) и друге.

Органска производња лековитог и ароматичног биља у комбинацији са сакупљањем самониклог биља и шумских плодова може да буде значајан правац развоја за многа мала породична газдинства у брдско-планинским крајевима. У многим деловима тих региона постоје знатне површине земљишта које се нису користиле дуго година. На оваквим парцелама, као и на тек разораним планинским ливадама, постоје реалне могућности да органска производња започне већ у првој години са скраћеним периодом конверзије. Поред тога, велике површине под шумама и планинским ливадама, с бројним врстама лековитог биља и дивљег воћа, простиру се на погодним локалитетима који су удаљени од било каквог извора загађења. То је неопходан предуслов за сертификацију таквих подручја погодних за сакупљање производа који могу добити ознаку органски. Да би она могла несметано да се спроводи, потребно је да постоји стабилан и очуван природни еко-систем у њеном окружењу. (Ковачевић и сар., 2016)

У Србији је до сада развијена мала и фрагментирана производња органске хране. Постоје две врсте органских произвођача, самостални и кооперанти. Самостални произвођачи целокупну производњу и пласман организују сами. Притом неки произвођачи често развијају и додатни тип производње (мултифункционална органска пољопривреда), где се високо вредној храни додаје и одређени непољопривредни производ или услуга, и то често кроз агротуризам. Кооперанти, други тип органских произвођача, далеко су бројнији и успешнији. Суштина ове производње је да произвођач буде у уговорном односу са неком од компанија које им откупљују целокупну производњу за извоз на страна тржишта, а истовремено им обезбеђују подршку: репроматеријал, едукацију, сертификацију. Вертикално повезивање произвођача са извозницима и прерађивачима веома се препоручује због лакшег пласмана производа. Процењује се да се свега 1% органских производа прода на домаћем тржишту, а да се осталих 99% извози. (Ољача и сар., 2017)

Органска пољопривреда треба да допринесе оптималном коришћењу природних ресурса, повећању производње (на нивоу локалних

заједница/региона), а посебно свеукупном побољшању статуса становништва у руралним областима. Овај начин производње би утицао на повећано улагање и охрабривање за останак становништва у мање развијеним брдско-планинским регионима Србије. У дугорочном погледу, органска пољопривреда би допринела смањивању разлика између богатих и сиромашних делова земље, као и остваривању стабилности производње. Тиме би се стекли услови за страно инвестирање и повећање извоза органских производа. У здравственом погледу повећава се свест потрошача о потреби коришћења органске хране у побољшању здравља, нарочито деце и других осетљивих група становништва. У еколошком смислу реализација ове идеје доприноси одржању и повећању биодиверзитета и побољшању квалитета земљишта и вода. У социјалном смислу, органска пољопривреда доприноси већој једнакости међу људима, смањењу сиромаштва и бржем одрживом развоју руралних области. (Ољача и сар., 2017)

На основу досадашњих искустава у органској производњи хране и будуће едукације произвођача уз помоћ државе, може се очекивати да ће њена производња достићи чак 100.000 ha до 2040. године.

Органска производња хране у синхронизацији зелене економије треба да постане значајан фактор у развоју села и пољопривреде у Србији.

Зелена економија је систем економских активности везаних за производњу, дистрибуцију и потрошњу роба и услуга које доводе до добробити људи у дужем временском периоду. При томе, будуће генерације се не излажу великим еколошким ризицима и еколошким нестацицама. Предности усвајања концепта зелене економије су:

- смањење загађења животне средине,
- мања емисија угљен-диоксида (CO₂),
- коришћење природних ресурса на ефикасан начин,
- побољшање квалитета живота људи,
- очување биодиверзитета,
- подржавање социјалне једнакости,
- реалан економски раст,
- смањење сиромаштва,
- тежи ка смањењу притисака на животну средину,
- утиче на отклањање негативних еколошких последица и
- ствара нова (зелена) радна места. (Лазивић и Шеремешкић, 2017)

Пчеларство

Пчеларство у Србији данас је организовано преко пчеларских удружења по градовима које повезује Савез пчеларских организација Србије (СПОС) који су, заједно са Министарством за пољопривреду и шумарство, после пописа пољопривреде 2012. године, регистровали 673.651 кошницу у поседу 15.020 пчелара. У Србији се годишње произведе од 5.000 до 9.000 тона меда, од чега се последњих година од једне до две трећине укупне производње извезе у земље Европске уније, северне Африке, Индије и Јапана. Процењује се да девизни прилив од извоза меда може бити већи од оног који Србија остварује од извоза меса „беби бифа“, не рачунајући посредни феномен – ефекат медоносне пчеле у савременој биљној производњи, која је у многим случајевима незаменљив опрашивач.

Мед произведен у Србији је изузетно квалитетан и тражен у Норвешкој и земљама ЕУ, а онедавно је за његову потрошњу примећена велика заинтересованост арапских земаља. Српски мед је веома квалитетан и у свет можемо извести све што се произведе! Пчеларство у Србији постаје све профитабилније занимање, стога није више само хоби већ и професионално занимање.

Развијено пчеларство утиче не само на здравље нације него и на бољи род воћа, а знатно доприноси повећању производње сунцокрета, уљане репице и свих нектароносних биљних култура. Зато је потребно остварити бољу сарадњу пчелара са воћарима и ратарима, пољопривредним саветодавним службама, школама и факултетима, са здравственим установама, привредним коморама, извозно-увозним предузећима и трговачким ланцима. Важне препоруке које се предочавају самим пчеларима, наведеним институцијама, а нарочито надлежним државним органима од којих се очекује да системским финансијским, организационим и свим другим подстицајима помогну да пчеларство у Србији добије оно место у економској, еколошкој, здравственој и развојној политици које одавно заслужује и какво има у развијеним европским земљама.

Да би пчеларство напредовало у Србији, неопходно је урадити следеће:

- смањити ненормалну смртност пчела применом готових решења и препорука из света, посебно из Европе;
- стандардизовати производњу и квалитет производа по узору на ЕУ;
- ускладити законске прописе Републике Србије са прописима Европске уније;

- повећати координацију Министарства пољопривреде и шумарства са Министарством за просвету и образовање по питању нових пројеката и едукације;
- селекционисати матице у постојећим центрима толерантних или резистентних пчелињих матица на болести легла и пчела;
- зауставити фалсификовање меда увођењем софистицираног скрининг метода у лабораторијама (утврђивање изотопа C13 и C14 у меду);
- поштовањем строгих прописа ЕУ увести удруживање у задруге и кластере;
- формирати банку гена аутохтоне расе пчела *домаће карике* (*Apis mellifera carnica*) на нивоу Републике Србије;
- формирати базу података, како у СПОС-у, тако и у Министарству за пољопривреду и шумарство Републике Србије;
- повећати субвенције, као што су у ЕУ (52 одсто) са бесповратним средствима, увести регресе и смањити каматне стопе на краткорочне и дугорочне кредите са већим грејс периодом;
- вратити поверење купца и повећати цену производима органског порекла и са заштићеним географским пореклом;
- смањити трошкове производње увођењем савремене опреме и механизације;
- контролисати и санкционисати примену регистрованих лекова у пчеларству;
- преиспитивати велики број непотребних селидби пчелињака на познатим и великим пашама;
- освежити чланство са млађим образованим људима;
- увести пчеларство као обавезан предмет у средње пољопривредне школе;
- стимулативним мерама и едукацијом превести и образовати хобисте у робне произвођаче меда и других пчелињих производа;
- елиминисати наплату стајалишта на липовој паши-пашарини (као што је то на Фрушкој гори);
- поједноставити регистрацију возила као специјална возила за пчеларство;
- формирати националну организацију која ће се бавити маркетингом, пласманом и реализацијом пчелињих производа на домаћем и међународном тржишту.

Да би пчеларство значајно напредовало у Србији и био решен проблем болести пчела, потребно је размотрити формирање посебне националне институције која ће се бавити селекцијом, технологијама узгоја, унапређења медоносних биљака и свим осталим важним проблемима у пчеларству.

Широм друштвеном акцијом потребно је направити план да се у року од пет година повећа број пчелињих кошница на један милион и да се производња меда стабилизује на 10.000 тона годишње.

Дугорочним планом дефинисати све потребне мере како би у Србији у 2040. години било два милиона напредних кошница пчела и производња меда била већа од милион и по тона годишње.

Закључна разматрања

Постоји још много питања која је требало у овом прегледном раду изнети, али због обима који се захтева, то није било могуће. Зато ћемо у закључним разматрањима споменути неке од њих, са надом да ће у некој другој прилици бити размотрени.

Одрживи и рурални развој Србије представља по много чему типичан пример зависног регионалног и локалног развоја:

- Србија као држава и српско друштво као глобални оквир локалног развоја у основи су принуђени на маргинални статус европске полупериферије и то у крајњој линији утиче на услове у којима се трага за реалним моделима одрживог руралног развоја свих локалних средина у нас.
- Локални развој је увек структурно детерминисан глобалним околностима, али разлике у развоју конкретних локалних средина функционално су резултат разлика у квалитету актера и креативности модела који се у дотичним срединама остварују.
- Рурални развој Србије додатно је оптерећен друготрајном политичком и културном маргинализацијом, као и просторно-демографском и економском девастацијом села и пољопривреде, која је у многим локалним срединама прешла критичну тачку после које више реално није могуће зауставити спиралу пропадања, а поготово је тешко преокренути неповољне развојне тенденције. (Митровић, 2017)

Реформа је данас код нас често коришћена реч у јавном дискурсу, али нико не помиње реформу која је Србији најпотребнија. У условима дубоке економске кризе, из које се Србија може извући само

оживљавањем производних сектора реалне привреде, расте релативни значај пољопривреде као привредне гране која је и иначе за Србију посебно значајна. Значај пољопривреде за Србију не огледа се само у томе што је Србија већ поодавно у прилици саму себе да храни или што у њеној претешкој историји није било периода када би људи масовно умирали само због глади. Данас је пољопривредна производња, поред свих проблема с којима се суочава, не само најжилавији него и најважнији чинилац посрнуле српске привреде, која је тек почела некако да се опоравља од шока који је доживела због распада државе и правног поретка, због међународне блокаде и домаћег транзиционог грабежа, а сада је суочена са светском економском кризом за коју је сасвим неспремна.

Сумње нема да нова аграрна реформа може да буде успешна само ако буде покренута и спровођена као *државни развојни пројекти од националној значаја*. То подразумева озбиљну јавну расправу и неспорну сагласност, најпре међу заинтересованим и компетентним актерима о дубини, ширини и моделу аграрне реформе, што би се испоставило као приоритетан политички задатак надлежним и одговорним државним органима. Неопходни предуслови за успешно спровођење оваквих развојних пројеката јесу некорумпирана и ефикасна државна управа, одговарајућа финансијска средства и добро организовани тзв. аграрни интересенти.

Да би се наше село и пољопривреда почели интензивно развијати, неопходно је испуњење одређених предуслова.

Први предуслов је глобално консолидовање (политичко и економско) Србије као државе и свих других глобалних институција српског друштва – без чега нема никаквог развоја, па неће моћи да буде ни руралног ни аграрног, а поготово не оног који би се могао сматрати перспективним, континуираним и у том погледу „одрживим“.

Други предуслов се састоји у темељној промени глобалног модела развоја и развојне политике у Србији, с нагласком на регионални, локални и рурални развој. Такав би био нови и алтернативни *модел интeгралној руралној развоја* који, поред модерне пољопривреде, у селима подстиче оснивање малих индустријских предузећа, занатских радионица, разних типова задруга, услужних сервиса и агенција (као што су оне за сеоски туризам), све до модерно дизајниране традиционалне кућне радиности и сеоског културног (фолклорног) стваралаштва. Тај модел подразумева и у себе укључује економски, политичко-институционални и културни друштвени развој, и то на глобалном (европском), државном (националном), регионалном, локалном (општинском)

и месном (сеоском) нивоу. Његова мултифункционалност и структурна вишедимензионалност огледала би се и у томе што би овај модел морао у себе да интегрише све наведене и различите аспекте, актере и политике друштвеног развоја.

Тако би, рецимо, интегрални рурални развој увек пратиле одговарајуће мере алтернативне аграрне, популационе, социјалне и културне политике на селу. То до сада није био случај, јер су то обично биле међусобно повезане, привремене и палијативне мере, често супротстављених секторских политика, чији су резултати довели данашње српско село и пољопривреду у веома тешко стање. Уместо тога, Србији је данас неопходна *нова аграрна и социјална реформа*, као један сложени пакет структурних промена, које би омогућиле велики развојни заокрет, не само у селу и пољопривреди него би благовремено деловао на цело српско друштво.

Српско село је данас, после свега што је преживело, економски и у сваком другом погледу, постало зависније од државе, и то много више него некадашње село, а у међувремену је увелико социјално девастирано. Као таквом, нашем селу данас недостаје више неопходних услова за развијање пољопривреде: правно и технички уређено земљиште, образована радна снага, већи сточни фонд, јефтинији капитал, па према томе трајнији интерес и здравија мотивација младих људи да се баве пољопривредом и да остану да живе у селу. У том смислу су неопходне синхронизоване и темељне системске реформе, како на глобалном тако и на локалном (општинском и месном) нивоу друштвене организације српског села и пољопривреде. (Митровић, 2017)

Село и пољопривреда у Србији прате судбину глобалног српског друштва на уобичајен и теоријски очекивани начин: *село сипално и у свему заостаје за градом* и просечним показатељима квалитета живота глобалног друштва – како у периодима брзог развоја тако и у времену криза и падова, па и у времену постепеног подизања, а вероватно ће тако бити и у времену очекиваног новог развоја. С овим је повезана и парадоксална околност да село, будући да је релативно заостајало за градом, релативно лакше подноси опште друштвено заостајање и безболније преживљава кризе и падове, али се зато у условима поновног подизања спорије „буди“ и теже покреће без непосредних подстицаја државе и глобалног друштва.

Наш будући развој укупне пољопривреде и села засниваће се на нашим природним ресурсима, на нивоу наше технологије, на тржишту пољопривредно-прехранбених производа, на нивоу техничко-технолошког развоја газдинства и на нивоу остварене производње по обиму и квалитету – хранљивој вредности и здравственој исправности.

Такође, зависиће од нивоа знања наших кадрова да прихвате и реализују нове технике и технологије, уз пуно уважавање нашег менталитета.

Посебно место и значај у производњи хране треба да припадне нашим аутохтоним технологијама које су усавршаване и чуване кроз векове до данашњих дана. Такође, наш будући развој мора да уважава и достигнућа у производњи хране земаља у окружењу.

Даље, наша земља, кандидат за чланство у Европској унији, у обавези је као кандидат, већ од самог почетка процеса приступања, да почне постепено преузимање заједничке пољопривредне политике Европске уније која се темељи на:

- осигурању стабилног дохотка руралног становништва;
- стабилизацији тржишта;
- подизању продуктивности и конкурентности производње хране;
- односу пољопривреде и животне средине;
- производњи здравствено безбедне и квалитетне хране; и
- стимулацији, односно подршци за мала газдинства и младе пољопривреднике.

Све наведене чињенице указују да је потребно стабилну и дугорочну производњу хране посматрати као један организам да бисмо га схватили и разумели као један еко-систем који је узет као модел из саме природе и који представља алтернативу интензивирању, специјализацији и ослонцу на нове биотехнолошке и хемијске инпуте. (Лазаревић, 2017)

Као последица глобалних промена климе, дешавају се све више и промене у интензитету и учесталости климатских екстрема – тропских циклона, суша, поплава, клизишта, ерозија земљишта, олујних непогода, снежних мећава и мразева, јаких киша кратког трајања, таласа екстремно високих температура ваздуха, пожара, услова за ширење епидемија и штеточина. Највеће економске штете у Србији узроковане су сушама, поплавама, олујним непогодама праћеним градом, клизиштима, ерозијом изазваном бујицама, а током последњих година све је више топлотних таласа и услова за појаву и ширење шумских пожара. Дугорочно проблеми настају и због чињенице да од седамдесетих година прошлог века до данас просечне годишње температуре код нас и у региону стално расту.

Суша се може елиминисати наводњавањем, које је у нашој земљи запостављено. Било је много обећања када је у питању наша земља, али од тога се мало остварило. Пожељно би било да у свакој наредној години изградимо системе за наводњавање на по 10.000 ha.

Пољупациона политика у сеоским срединама би требало да се темељи на одговарајућој економској, аграрној, регионално-развојној и културној политици, која се у великој мери разликује од досадашње која је младе људе удаљавала од села и пољопривреде. У том погледу је неопходно да се унапреди изразито неповољан положај пољопривреде у односу на индустрију, да се пређе на децентрализован модел индустријализације и урбанизације, да се много више инвестира у саобраћајну и комуналну инфраструктуру сеоских подручја, да се побољша социјално (здравствено, пензионо, инвалидско) осигурање, али и модерно образовање и културно просвећивање младих пољопривредника.

Одрживи развој села је *нужно локални* и могућ само ако се за њега стекну повољни (неопходни и довољни) не само глобални већ и локални предуслови. Отуда је неопходно да се покрену законске иницијативе за *оживљавање локалне сеоске самоуправе и институционално проширење надлежности сеоских месних заједница* као провереног облика непосредне локалне самоуправе у српској народној традицији. Из истог разлога, било би веома пожељно да се у брдско-планинским и пограничним крајевима Србије иницира формирање *малих сеоских општина* и тако омогући њихова демографска и социјална одрживост.

Реформа основног образовања би требало да обезбеди *посебан и привилегован статус сеоских школа*, те да у наставним програмима свих основних школа већи обим и значај добију образовни садржаји који се односе на село као здраву животну средину и на пољопривреду као перспективно животну занимање.

Уз општа питања просвете и образовања житеља села, данас је за развој пресудно *стручно образовање пољопривредника*. У том смислу је неопходна системска државна потпора аграрним научним институцијама, као и формирање *мреже саветодавних центара за трансфер практичних, стручних знања о модерној пољопривреди* у којој би се запошљавали агрономи разних специјалности, агроекономисти, ветеринари и сви други аграрни стручњаци.

Од науке се очекује прецизна предвиђања ових промена као и изналажење најбољих одговора ради остваривања добре производње и обезбеђивања конкурентности са истим произвођачима у ЕУ. Неопходно је да наука унапређењем бројних агротехничких мера које се односе на различите типове пољопривреде развије добру технологију гајења свих усева. Технологија гајења усева мора бити усаглашена са нашим природним окружењем које се мора очувати. Прописи у области заштите животне средине, као и осигурање добре производње, морају гарантовати одговарајући квалитет готових производа или сировина за даљу прераду. Научна и стручна знања треба искористити како би се

повећале повољне могућности, а да се неповољне сведу на минимум. Неопходно је придржавати се рејонизације како би се осигурало гајење усева у зонама које им највише погодују, уз поштовање препорука стручњака шта је најбоље за тај рејон.

Извршити реорганизацију и рационализацију мреже института и факултета у области биотехнике, која ће обезбедити убрзани и равнo-мерни регионални развој земље, и која подразумева формирање компетентних националних института и факултета, као и приватизацију неких делова постојећих института и факултета по угледу на развијене земље у свету.

Држава и друштво треба да обезбеде значајно веће финансирање науке у поређењу са претходним периодом (0,3% од БДП-а). Тежити да за пет година издвајања за науку достигну 1% од БДП-а, а за десет година 2% од БДП-а, да би у наредних петнаест година достигли 3% од БДП-а. На овај начин биће створени услови да наука добије водећу улогу у средњорочном развоју земље.

Екологија. Акумулирани еколошки проблеми чине једно од кључних обележја данашње цивилизације. Поред многих истраживања и обимне еколошке литературе, остало је доста тешкоћа у разјашњавању еколошких проблема, посебно у селима. Наша пољопривреда је изложена процесима механизације и хемизације, а то се директно и највише одражава на село, где се налази пољопривредна производња. Постоје и многи други видови загађивача екосистема.

Рејонизација за наше услове подразумева рационално коришћење природних ресурса који су веома различити за регионе и подручја. Такође су и агроеколошки услови, који владају на одређеном подручју, битни за одређена производна опредељења и адекватна улагања у сигурне развојне програме који ће позитивно деловати на развој газдинства, села, подручја и задржавање младих на селу.

Рејонизација пољопривреде ће позитивно утицати на укрупњавање поседа газдинства, унапређење еколошке производње, а тиме и повећање укупног друштвеног производа земље.

Рејонизација је пракса у Европској унији. У овим развијеним земљама захваљујући рејонизацији дошло је до повећања поседа фармера, рационалног коришћења ресурса, повећања економичности и продуктивности фармера и конкурентности на тржишту.

Посебно, брдско-планинска подручја рејонизацијом остварују развојну шансу. Брдско-планинска подручја чине 60% територије земље. На овим теренима живи око два милиона становника, око 25%

укупног становништва Србије. Постоје сви природни и људски ресурси за успешну производњу хране у одрживом развоју.

Недостатак енергије, односно нафте, захтеваће изналажење алтернативних извора енергије (соларна енергија, ветар, биомасе и други могући извори).

ЛИТЕРАТУРА

- Гулан, Б. (2016), „Перспективе руралних средина у Србији“. Зборник радова САНУ: *Унајређење села у брдско-иланинским подручјима Србије*. 235–253. Београд.
- Даниловић, М. Н., Гачић, Д. П., Шијачић-Николић, М. (2016), „Шумски ресурси у функцији развоја руралних подручја“. Зборник радова САНУ: *Унајређење села у брдско-иланинским подручјима Србије*. 99–118. Београд.
- Иванишевић, Д., Јакшић, Д., Кораћ, Н. (2015), *Виноградски ајлас*. Београд.
- Иконић, П., Тасић, Т., Новаковић, А., Левић, Ј. (2016), „Финализација производа од меса и млека ради повећања вредности производње пољопривредних газдинстава“. Зборник радова САНУ: *Унајређење села у брдско-иланинским подручјима Србије*. 179–188. Београд.
- Илин, Ж. (2017), *Стратегија развоја пољопривреде до 2040. – поворшарство*. 1–8. (радни материјал).
- Кесеровић, З. (2017), *Стратегија развоја пољопривреде до 2040. – воћарство*. 1–7. (радни материјал).
- Кесеровић, З., Николић, М., Николић, Д., Пауновић, С. (2014), „Воћарство шанса развоја села Србије“. Зборник радова САНУ. *Перспективе развоја села*. 89–122. Београд.
- Ковачевић, Д. (2017), *Перспективе развоја ратарске производње до 2040. подине*. 1–4 (радни материјал).
- Ковачевић, Д., Малешевић, М., Ољача, С. (2017), Зборник радова САНУ – *Перспективе развоја села*. 39–60. Београд.
- Ковачевић, Д., Ољача, С., Долијановић, Ж. (2016), „Перспективе развоја ратарске производње у брдско-планинском подручју Србије“. Зборник радова САНУ: *Унајређење села у брдско-иланинским подручјима Србије*. 141–161. Београд.
- Кораћ, Н., Жунић, Д., Иванишевић, Д. (2014), Зборник радова САНУ – *Перспективе развоја села*. 123–191. Београд.
- Лазаревић, Р. (2017), „Како сачувати и оснажити ресурсе у пољопривреди и на селу“. Зборник радова АИНС: *Глобализација, њаг у свећу, нове тећнолоје и њихов ућинај на производњу хране*. Београд.
- Лазаревић, Р. (2017), *Организација српског сточарства у будућности*. 1–23. (радни материјал).

- Лазић, Б., Шеремешкић, С. (2017), „Значај органске производње хране у оквиру зелене економије“. Зборник радова АИНС: *Глобализација, глад у свету, нове технологије и њихов утицај на производњу хране*. 53–72. Београд.
- Митровић, М. (2017), *Будућности српског села: демографске и друге пројекције*, 1 (радни материјал).
- Новаковић, А., Мاستиловић, Ј., Кеврешан, Ж., Јанић-Хајнал, Е., Радусин, Т. (2016), „Финализација биљних производа ради повећања вредности производње пољопривредних производа“. Зборник радова САНУ: *Унапређење села у брдско-планинским подручјима Србије*. 165–178. Београд.
- Ољача, С., Ковачевић, Д., Долијановић, Ж., Симић, И. (2017), *Перспективе развоја органске пољопривреде у Србији*. 1–2 (радни материјал).
- Сивчев, Б., Руил, М., Ранковић-Васић, З. (2017), *Перспективе развоја винограрске производње до 2050. године у Србији*. 1–4. (радни материјал).
- Тимотић, У. (2017), *Агро прагови – решења за будућности села*. 1–4 (радни материјал).
- Тописаровић, Љ., Остојић, М. (2016), „Производња аутохтоних сирева у брдско-планинским пределима“. Зборник радова САНУ: *Унапређење села у брдско-планинским подручјима Србије*. 189–198. Београд.
- Црнобарац, Ј. (2017), *Стратегија развоја ратарства у Републици Србији до 2040. године*. 1–4 (радни материјал).

RURAL AND AGRICULTURAL DEVELOPMENT PROSPECTS
IN SERBIA UNTIL 2040

Škorić, D.¹¹, Keserović, Z.¹², Ilin, Ž.¹³, Crnobarac, J.¹⁴, Korać, N.¹⁵, Kovačević, D.¹⁶, Oljača, S.¹⁷, Sivčev, B.¹⁸, Lazarević, R., Mitrović, M., Gulan, B., Tomić, D.,¹⁹ Timotić, U.²⁰

Summary. The group of authors of the review paper intended to present the current state in rural areas of Serbia and Serbian agriculture. Serbian villages have been in decline due to rural depopulation in 86% of the villages, whereas 1200 villages are vanishing. An array of issues concerning rural areas and agriculture have been described in detail. Demographic problems and low economic status are among the key current problems of rural areas. Land fragmentation and older households prevent more efficient development of rural areas and modern agriculture: Peasant farms joining together in cooperatives and joint-stock societies. State business incentives uplifted the rural cooperative spirit.

Major problems are observed in hilly and mountainous areas, where great efforts need to be invested into rural revival. The idea of granting young married couples the use of state land could stimulate rural development. Legal basis should be established to allow young couples to use abandoned fields, meadows and pastures in hilly and mountainous regions, while the manufacture of traditional products should be encouraged. The establishment of processing facilities in more progressive households and cooperatives could revitalize rural communities and boost employment of younger generations. Promotion of rural tourism is also important. Regional projects, agricultural settlements, initiating diaspora investment in agriculture, as well as organized use of geothermal and other natural resources, are a major chance for recovery and progress of rural areas and agriculture.

In the second part the paper reviews in detail the current state and prospects of various types of intensive production, such as livestock production, fruit and vegetable growing, vineyards and high-quality wine, organic production, and field crop growing as the most frequent type. Current state and directions for the development of intensive production have been presented in the review paper, including the estimated achievements of production by 2040. Ambitious estimates which have been laid out require great investments, obtainable through joint activity of local communities, municipalities, districts, provinces and the Republic of Serbia. The banking system also plays an important role in the realization of ambitious plans for rural and agricultural development through adequate lending policies.

The review paper did not focus on the significance of EU funding, which will be addressed when the Republic of Serbia is admitted into the European Union as a member state.

Key words: agriculture, development, intensive production, problems, progress, village

-
- 11 Academician Dragan Škorić, SASA, Belgrade.
 12 Prof. Zoran Keserović, PhD, Faculty of Agriculture, Novi Sad.
 13 Prof. Žarko Ilin, PhD, Faculty of Agriculture, Novi Sad.
 14 Prof. Jovan Crnobarac, PhD, Faculty of Agriculture, Novi Sad.
 15 Prof. Nada Korać, PhD, Faculty of Agriculture, Novi Sad.
 16 Prof. Duško Kovačević, PhD, Faculty of Agriculture, Zemun.
 17 Prof. Snežana Oljača, PhD, Faculty of Agriculture, Zemun.
 18 Prof. Biljana Sivčev, PhD, Faculty of Agriculture, Zemun.
 19 Members of the SASA Board for Rural Issues: Prof. Ratko Lazarević, PhD, Prof. Milovan Mitrović, PhD, Prof. Danilo Tomić, PhD, author Branislav Gulan.
 20 Uroš Timotić, ME, director of the CITENS Innovative Technologies Development Center, Novi Sad.